

І.В. ЦАРЬОВА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

MОВА І ТЕРМІНОЛОГІЯ
НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Міністерство освіти і науки України
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Царьова І. В.

**МОВА І ТЕРМІНОЛОГІЯ
НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Навчальний посібник

Дніпро
2019

УДК 343.123.1
ББК 81.431.1-73
Ц 18

*Рекомендовано до друку рішенням Науково-методичної ради
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 3 від 21 листопада 2019 року)*

Рецензенти:

Дьячок Н. В. – доктор філологічних наук, професор кафедри загального та слов'янського мовознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Мазур М. В. – кандидат юридичних наук, доцент, суддя Верховного Суду України

Царьова І. В.

Ц 18 Мова і термінологія наукових досліджень у юриспруденції : навчальний посібник. Дніпро : Вид. «Інновація», 2019. –114с.

ISBN 978–966–8676–75–3

У навчальному посібнику подано теоретичний матеріал із дисципліни «Мова і термінологія наукових досліджень у юриспруденції». Призначений для здобувачів наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) денної та заочної форм навчання, який має на меті допомогти правильно підбирати термінологію юридичної сфери в наукових публікаціях.

ББК 81.431.1-73

© І. В. Царьова, 2019

ЗМІСТ

ЗМІСТ	3
ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ФАХОВА МОВА ЮРИСПРУДЕНЦІЇ	7
1.1. Ознаки фахової мови юриспруденції.....	7
1.2. Фахові тексти юриспруденції як реалізація фахової мови.....	12
1.3. Фахова лексика як основа професійного мовлення юриста.....	21
Контрольні питання та завдання до Розділу 1.....	28
РОЗДІЛ 2. НАУКОВИЙ СТИЛЬ І ЙОГО ЗАСОБИ У ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ ЮРИСТА	29
2.1. Становлення і розвиток наукового стилю української мови.....	29
2.2. Жанрові особливості наукового стилю.....	33
2.3. Мовні особливості наукового стилю.....	37
Контрольні питання та завдання до Розділу 2.....	42
РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ У ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ ЮРИСТА	43
3.1. Термінологічна система української мови, її розвиток і формування.....	43
3.2. Особливості юридичної термінології.....	49
3.3. Терміносистеми за способами їх виникнення.....	53
Контрольні питання та завдання до Розділу 3.....	57
РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ І РЕДАГУВАННЯ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ	61
4.1. Помилки як інструмент дослідження мови.....	61
4.2. Адекватність автоматичного перекладу юридичних текстів.....	67
4.3. Співвідношення перекладознавства й теорії редагування.....	71
4.4. Найпоширеніші помилки в наукових публікаціях і шляхи їх уникнення.....	75
4.5. Коректурні знаки для виправлення текстових оригіналів.....	86
Контрольні питання та завдання до Розділу 4.....	89

РОЗДІЛ 5. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

ЩОДО ВИКОНАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ.....	91
5.1. Вимоги до написання і оформлення науково-дослідних робіт.....	91
5.2. Загальні вимоги щодо оформлення текстової частини.....	102
5.3. Розміщення тесту на папері.....	105
Контрольні питання та завдання до Розділу 5.....	108
Рекомендована література.....	109

ПЕРЕДМОВА

Добре писати — це водночас добре думати... Стиль передбачає поєднання і вияв усіх здібностей розуму (Ж. Бюффон)

Мова і право становлять надзвичайно тонке плетиво, кожний з елементів якого не може існувати автономно, і тільки талановитий майстер може це плетиво зробити не хаотичним поєднанням форми та змісту, а вдихнути в нього сенс, життя. Право, не виражене мовою, не буде правом. Тому й становлення правової системи нерозривно пов'язане з історією мови. І чим глибше ми збагнемо тонкощі формування й розвитку цих двох феноменів у їх взаємозв'язку, тим довершеношою зможемо зробити сучасну правову систему. Отож, інтеграція лінгвістики і юриспруденції є явищем природним, і тому навіть дивно, що лише віднедавна в Україні активізувалися дослідження мови права, представлені доробком Н. В. Артикуци, Ю. Є. Зайцева, Н. Є. Коваль, Г. С. Онуфрієнко, А. М. Поповського, Ю. Ф. Прадіда, Н. В. Руколянської, Л. О. Симоненко, А. П. Токарської, О. Ф. Юрчук.

Важливість уміння писати змістовно й переконливо особливо зростає в умовах, коли наука живе за законами конкуренції й фінансується на конкурсних засадах. Добре написана стаття чи монографія привертає увагу не лише вузьких фахівців, які теж працюють над цією проблемою, а й фахівців суміжних галузей і навіть інших наук.

Сьогодні в процесі ознайомлення з нормативними актами в юридичній сфері привертає увагу непослідовне вживання термінологічних одиниць, порушення мовної цілісності текстів, калькування конструкцій із російської мови, невдала синонімія, відсутність адекватних юридичних понять, низький рівень мовленнєвої культури, велика кількість русизмів, діалектизмів тощо.

Проблема якості мовленнєвої підготовки фахівців, як і питання функціонування юридичної термінології залишається актуальним на теоретичному рівні та в практичних аспектах реалізації.

Навчальний посібник підготовлений відповідно до програми курсу «Мова і термінологія наукових досліджень», що викладається у закладах вищої освіти МВС України. Авторка прагнула врахувати, осмислити та відобразити у доступній для читача формі основні теоретико-методологічні засади юридичної лінгвістики, категорійно-поняттєвого апарату юридичних документів, специфіки та закономірностей їх функціонування у сфері правових відносин.

РОЗДІЛ 1. ФАХОВА МОВА ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

1.1. Ознаки фахової мови юриспруденції

Дослідження фахових мов розпочинається наприкінці 60-х років XIX століття. Найбільш відоме визначення фахової мови – це «сукупність усіх мовних засобів, які застосовуються у фахово обмеженій сфері комунікації, аби забезпечити розуміння між людьми, які працюють у цій сфері» [25, с. 20]. Уперше вжито термін «фахова мова» представниками Празького лінгвістичного гуртка [28; 29], який створений вченими на засадах функціонального підходу щодо лінгвістичного аналізу мовних систем. Найширшого розповсюдження теза набуває про те, що найголовнішою рисою мовних систем є функціональне призначення, практичне застосування, адже мова має цілеспрямований характер. Фахова мова як функціональний різновид сучасних розвинених національних мов, як підсистема цих мов. Представники Празького лінгвістичного гуртка вважали, що фахові мови обмежуються фахово-галузевою сферою мовного спілкування й протиставляли їх різним сферам: побутовій, сімейним відносинам, відпочинку людини [39, с. 17].

У британській та американській лінгвістиці для позначення фахово-маркованої лексики використовують термін «*language for special/specific purposes*» (LSP) – «мова для спеціальних цілей», який увійшов у вжиток наприкінці XX століття. Під спеціальними цілями розуміють сфери суспільних відносин (наука, економіка, право, мистецтво, медицина тощо). Вітчизняна ж лінгвістична традиція, наслідуючи німецьких вчених, використовує термін «фахова мова». Уважаємо, що джерелом розвитку фахових мов передусім є науково-технічний прогрес, оскільки інтенсивний і постійний рух суспільства вперед призводить до появи нових реалій, виникає нагальна необхідність використання мовних засобів, які були б здатні з

найбільшою точністю виражати ці наукові поняття. Отже, поява різних фахових мов зумовлена вимогами суспільства, суспільної практики.

Найбільш розгорнуте та релевантне висвітлення поняття «фахова мова» простежується в німецького лінгвіста Л. Гофмана, який висуває тезу, відповідно до якої «фахова мова – сукупність усіх мовних засобів, які використовуються в спеціально окресленій комунікативній сфері з метою досягнення розуміння між усіма фахівцями даної галузі» [49, с. 53].

Отже, базовим критерієм виділення фахової мови є співвіднесеність з певною галуззю знання чи професійної діяльності та відповідною комунікативною сферою. Незважаючи на те, що дефініція Л. Гофмана відрізняється послідовністю й логічністю, таке тлумачення, як слушно зазначає Т. Кияк, не враховує того факту, що функціонування даної мови обумовлюється чітко окресленою термінологією [21, с. 29], тобто термінологія виступає головним джерелом мовних одиниць та інформації будь-якої фахової мови.

Аналіз лінгвістичної літератури з відповідної проблематики [22; 49] дозволив дійти висновку, що хоча специфіка лексики фахових мов не є однорідною (застосування певних граматичних категорій, синтаксичних конструкцій і текстових структур), незважаючи на той факт, що кожній із фахових мов притаманні власні особливості, традиції, що склалися історично в процесі її становлення, усім фаховим мовам все ж таки властиво багато спільних рис.

Отже, вважаємо за потрібне виділити такі вагомні ознаки фахової мови:

- 1) тісний зв'язок з певною науковою галуззю;
- 2) специфічний набір мовних одиниць;
- 3) вибір і використання мовних структур загальноповживаної мови в межах фахової мови згідно з вимогами певної наукової галузі знань чи професійної діяльності;
- 4) намагання дотримуватися норм загальноповживаної мови на рівні морфології, лексики, синтаксису й організації тексту;

- 5) міжрегіональний характер фахових мов;
- 6) наявність писемної та усної форм.

Фахова мова юриспруденції як одна із важливих мов має характерні ознаки, які полягають у виборі відповідної термінології, граматичних структур та синтаксичних моделей. Оскільки юридична комунікація є передусім проявом правової фахової діяльності, то тут мова юриспруденції розглядається як фахова мова особливого функціонального типу, яка слугує насамперед оформленню суспільних відносин у вигляді прав та обов'язків, а також вчиненню правосуддя та розвитку права. Фахова мова репрезентує ієрархічну та динамічну систему, що складається з двох найважливіших мовних проявів права – юридичний словниковий склад (інструментальний) та юридичні тексти (інструментально-дискурсивний прояв) [62, с. 72]. Феномен мови права є об'єктом вивчення низки наук: правових (загальна теорія держави і права, філософія права, історія держави і права, логіка права, правова герменевтика, правова техніка), філологічних (теорія мовної комунікації, стилістика, термінознавство, лексикографія, семасіологія, історія мови, прикладна лінгвістика, культура мови, судова риторика), а також інформатики, філософії, соціології, історії, дипломатики, текстології тощо.

Вітчизняні дослідники кваліфікують мову права як цілісну комунікативно-галузеву підсистему літературної мови з набором характерних лінгвостилістичних і структурно-жанрових ознак, зумовлених специфікою правової сфери та комунікативно-професійними потребами в ній [4, с. 24].

Фахову мову юриспруденції ми визначаємо як сукупність мовних засобів, які слугують для оптимального розуміння між фахівцями правової сфери і характеризується специфічною фаховою лексикою та спеціальними нормами щодо вибору, вживання та частоти використання лексичних, граматичних та синтаксичних засобів загальноживаної мови. Розуміння юридичної мови як однієї з фахових мов з'являється лише в 70-их роках

минулого століття [56, S. 33]. Словниковий склад юридичної мови фаховоспецифічний, проте він є складовою частиною загальноживаної мови.

К. Фукс-Какар, М. Мінарікова, В. Отто класифікують фахову мову юриспруденції за такими критеріями:

- 1) *Горизонтальним поділом*. Залежно від галузі права юридична мова ділиться на мову кримінального права, мову цивільного права та ін.;
- 2) *Вертикальним поділом*. З погляду лінгвістики тексту залежно від джерела, змісту та комунікативної мети текстів мова поділяється на мову законів, мову юридичної експертизи, мову рішень суду та ін. [50, S. 45].

На думку Г. Штікеля, тексти вважаються юридичними, якщо:

- 1) належать до спеціальної галузі права;
- 2) укладені експертами юристами;
- 3) слугують професійній комунікації у правовій сфері [53, S. 33].

За вертикальним поділом К. Фукс-Какар розрізняє такі пласти фахової мови юриспруденції [50, S. 14–15]:

Правові норми:	Мова законів та інші інституційні тексти (доповіді, інструкції).
Правовий устрій	Здійснення та застосування судочинства (вироки, свідчення, скарги та ін.), правознавство (монографії, статті).
Управління	Мова посадовців та письмового спілкування в межах установи.

Згідно з концепцією Р. Шмідт-Віганд, сучасну юридичну мову поділяють залежно від установи, яка її використовує, на мову законів, теоретичну та наукову мову, мову вироків та рішень суду, мову письмового спілкування службовців [61, S. 281]. Оскільки юридична мова існує в письмовій та усній формах, її поділяють на «усну комунікацію» між адвокатом і неспеціалістом та між суддею й адвокатом [48, S. 31]. Цей поділ можливий передусім на рівні правового устрою та управління. Вертикальна

класифікація є дещо складнішою, ніж горизонтальний поділ. Відповідно до галузі права мова юриспруденції виокремлює:

- мову кримінального права;
- мову цивільного права;
- мову сімейного права.

З точки зору лінгвістики тексту залежно від джерела, змісту та комунікативної мети текстів мова поділяється:

- мову законів,
- мову юридичної експертизи,
- мову рішень суду та ін.

У сучасній лінгвістиці існує чимало спроб класифікації фахової мови юриспруденції. Дослідження фахової мови права базуються на роботі з текстами, кожна правова ситуація вимагає різних засобів мовного вираження, внаслідок чого вирізняються різні типи юридичних текстів [19, с. 14].

З позицій типології текстів В. Отто та Р. Шмідт-Віганд поділяють мову юриспруденції на:

- 1) мову законів, яка знаходить своє відображення у загальних правових нормах, законодавчих актах тощо;
- 2) мову судових рішень та вироків;
- 3) мову науки правознавства та юридичних експертиз, яка вживається для обговорення фахових питань спеціалістами;
- 4) мову інституційного письмового спілкування між інстанціями, між інстанціями та юристами або громадянами, яка відображена у формулярах, пам'ятках, повістках тощо [61, S. 281].

Німецька дослідниця К. Фукс-Какар в свою чергу об'єднує мову науки правознавства з мовою вироків та судових рішень і виділяє у фаховій мові юриспруденції такі рівні: мова законотворення, мова правознавства – мова судочинства та науки правознавства та мова адміністрації [50, S. 36].

Деякі дослідники, зокрема Л. А. Морозова та А. Н. Шепелев виокремають у фаховій мові юриспруденції:

- мову правотворчості;
- мову правозастосовної практики;
- мову юридичної науки та освіти [31, с. 108–114];
- професійну мову юристів та мову процесуальних актів [45].

Вітчизняні лінгвісти пропонують такі складові фахової мови юриспруденції:

- мову законодавства та підзаконних правових актів;
- мову правозастосовної практики; мову юридичної науки та юридичної освіти;
- мову міжнародних договорів, угод, декларацій;
- мову юридичної журналістики тощо [38, с. 59].

Спільним для всіх вище наведених класифікацій мови юриспруденції є поділ на мову законів або законотворення, мову науки правознавства, а також мову судових рішень та вироків, які унаочнюють класичні галузі функціонування права. Усі інші названі складові можуть слугувати доказом застосування мови юриспруденції в різних сферах юридичної діяльності і вказувати на її багатofункціональність.

Отже, фахову мову юриспруденції можна класифікувати за горизонтальним та вертикальним принципами. За вертикальною класифікацією фахова мова юриспруденції поділяється на мову законів, мову юридичної експертизи, мову рішень суду та ін.

1.2. Фахові тексти юриспруденції як реалізація фахової мови

Розглядаючи різні уявлення про текст, Т. Ванн Дейк констатує, що цей термін використовується в науці в кількох значеннях:

- текст у широкому розумінні, як комплексна комунікативна подія, може бути усним, письмовим, мати вербальні і невербальні складові;

- текст у вузькому значенні, як текст або розмова, є письмовим або мовленнєвим вербальним продуктом комунікативної дії;
- текст, як конкретна інтеракція, завжди пов'язаний з певними конкретними об'єктами в певних умовах і в певному контексті;
- текст як тип комунікації, пов'язаний не з конкретними комунікативними діями, а з типами вербальної продукції;
- текст як жанр (наприклад, політичний чи науковий текст);
- текст як загальне уявлення про специфічний історичний період, соціальну спільноту або цілу культуру [46].

Прагмалінгвістична концепція не заперечує існування фахових систем мовних знаків, але оскільки найвагомим засобом вираження фахової мови виступає фаховий текст, то на перший план виводиться саме він, а отже, і його контекст та контекстуальні зв'язки. Іншими словами, відбувається певне зрушення відносно значення мовних одиниць фахової мови, оскільки інтерес науковців зосереджено на вивченні того, що фахівці намагаються виразити за допомогою своїх висловлювань, а не на тому, що означають мовні одиниці в складі висловлювань.

Уважається, що фаховий текст має певну прагматичну настанову, побудований за певними правилами сполучуваності мовних знаків фахової мови, які поєднані умовами зв'язності, цілісності, завершеності, з урахуванням цільової установки автора й умов професійного спілкування. Урешті-решт, мовні одиниці фахової мови розкривають усі свої властивості та ознаки тільки при реальному вживанні у фахових текстах. Підкреслюється, що фаховий текст є продуктом діяльності його творця – фахівця, і пов'язаний з рівнем розвитку певного фаху, з його професійним знанням. Важливо відзначити й те, що особлива увага приділяється комунікативним умовам, у яких утворюється фаховий текст. У цьому випадку фахова мова розглядається не тільки як система мовних знаків, які уможливають фахову комунікацію, а як висловлювання, за допомогою яких відбувається фахова комунікація. Отже, з огляду на вищезазначене, можна зробити висновок, що

в рамках пропонованої концепції центральне місце займає фаховий текст, який виступає складним комунікативним механізмом/адресатом, посередником комунікації між фахівцями [7].

Важливо акцентувати, що спеціальні тексти не виникають для самоцілі; вони повинні споглядатись як інструменти людської діяльності, що підтверджує також наступне визначення Гоффмана: «Фаховий текст – інструмент або результат здійсненого мовно-комунікативного процесу, що пов'язаний із професійною суспільно-продуктивною діяльністю». Він утворює структурно-функціональну єдність і складається з кінцевої упорядкованої кількості семантичних, прагматичних та синтаксично когерентних речень (тема тексту) чи односкладних одиниць, які у формі комплексних мовних знаків відповідають комплексним висловлюванням в свідомості людини та комплексному стану речей у об'єктивній дійсності» [48, с. 119].

Спеціальні тексти підпорядковуються всім вимогам, які ставляться до загальнономовних текстів, але попри це через свою форму зазнають здебільшого впливу наукової діяльності людини (через фахове мислення) і заздалегідь запрограмовані через властивості об'єктів та стану речей, які потрібно описати; у їхніх структурах виділяється в більшому об'ємі ніж у загальнономовних текстах форма буття реального світу [57, с. 22]. Це те, що Гоффман [48] називає «прагматичною когерентністю», і що є також причиною, за якою витікають строгі вказівки до побудови таких текстів. Це зумовлює той факт, що фахові тексти у порівнянні з іншими текстами дуже точно описуються і класифікуються в сорти за визначеними ознаками, що включені у три протиставні пари, а саме: 1) теоретичні або практичні; 2) систематичні або дидактичні; 3) офіційні або довільні фахові тексти.

Під *фаховим текстом* розуміємо мовленнєву реалізацію фахової мови. Відповідно до міркувань Д. Касяненко, під *правовим текстом* розуміємо мовленнєвий твір, який функціонує у сфері фахової комунікації правників.

Юридичний текст визначає поведінку адресатів – країн, організацій, установ, громадян. Юридичний текст наказує, забороняє, дозволяє, рекомендує, змінює, описує реальний світ і поведінку людей у ньому. Комунікативний вплив юридичного тексту зумовлений факторами влади, повноважень сил, які в цих текстах вербалізуються.

Юридичні тексти становлять клас об'єднаних загальною комунікативною метою текстів, що використовуються в типових ситуаціях спілкування, мають однакову прагматичну установку та спільні лінгвостилістичні риси.

За способом репрезентації текст розподіляють на усний і писемний. Для юридичного тексту більш властива писемна форма.

За протяжністю текст може обмежуватися словом, словосполученням, реченням, якщо вони виражають цілісну, самодостатню інформацію, яка ситуативно забезпечує розуміння її адресатом. Максимальний його склад необмежений. Речення є найбільш показовим щодо формування стильової якості тексту. Реченню, на відміну від інших рівневих одиниць мови, властива вже комунікативна здатність певного типу, яка відкриває позиції для наступних одиниць цього ж рівня. У такий спосіб речення бере участь у формуванні функціонально цілеспрямованого, з відповідною стильовою якістю словесного масива – тексту. Речення з функціональною семантикою норми становить основу граматичної структури юридичного тексту.

Юридичний текст має певну мету, виражає намір (інтенцію) автора – переконати, дати наказ, спонукати до певних дій, повідомити певну інформацію тощо. Особливість юридичного тексту полягає у тому, що його завданням є владний вплив на поведінку людей, спонукання до дії. Ці тексти відображають суспільне життя через правові норми як правила належної і обов'язкової поведінки, виконуючи таким чином регулятивну функцію.

Юридичний текст характеризується такими основними ознаками:

- інформативність (ця категорія стосується як семантики, так і форми тексту); один із факторів ефективності смислового сприйняття викладеного матеріалу, змістовна насиченість тексту;
- змістовна зв'язність – забезпечує єдність тексту як цілого, охоплює формально-граматичні аспекти зв'язку висловлювань, характеризується перш за все різнотипними мовними засобами допомогою яких здійснюється зв'язок між елементами тексту: граматичними, лексичними, логічними, стилістичними та асоціативними;
- логічна послідовність – це тісний логічний зв'язок між реченнями, частотність зв'язків з ознаками мети, причини, результативності (*для цього, з цією метою, отже, однак, таким чином тощо*), чітке членування тексту на абзаци, параграфи тощо;
- цілісність у структурно-змістовному плані – текст як цільна група речень має бути присвячений одній темі, з якою зіставляються всі речення, що входять до нього, передбачає впорядкованість частин тексту, їх неподільність, обґрунтованість, повноту;
- мотивованість – забезпечення переконливого характеру і викладеного матеріалу, наявність необхідних посилань на офіційні статистичні дані, компетентні джерела, додатків тощо;
- смислова завершеність – інформація, подана у тексті, повинна вичерпно відображати тему, якій присвячений текст, не іалювати можливості для змістовного доповнення і домислення невиражених положень. У тексті повинні знайти місце всі без винятку атрибути закінчених фраз, положень і правил, суб'єкт правовідносин не повинен потребувати роз'яснення змісту тексту, юкрема вираженої в законодавстві правової норми;
- цілеустановленість – чітке визначення призначення, мети повідомлення;
- ретроспективність – зверненість у минуле, розгляд обставин, що вже мали місце;
- високий ступінь композиційної та мовної стандартизації – у юридичних текстах застосовуються усталені терміни, термінологічні конструкції, що

виражають стандартні ситуації в праві, синтаксичні, лексичні та граматичні кліше, чітко визначена структура, що прискорює розроблення та сприймання цих текстів, сприяє їх точності розуміння.

Для юридичних текстів властиво означення, обов'язково і чітко, таких екстралінгвістичних (позамовних) факторів комунікації: адресанта повідомлення (автора тексту), здебільшого це юридичні особи; адресата (отримувача повідомлення, читача); референта (об'єкт, предмет комунікації) – те, про що йдеться в тексті.

У юридичних текстах, на відміну від інших, відсутнє ставлення автора тексту до об'єктивної дійсності та змістовного матеріалу. Змістово-підтекстова інформація, відтворювана шляхом породження асоціативних та конотативних значень, не характерна юридичним текстам. У цих текстах однозначність смислу, конкретність, чіткість є основними принципами, умовою адекватного відтворення і розуміння, що не залишає місця для підтекстової інформації.

Кожен текст у процесі комунікації представляє певний мовленнєвий жанр і відповідно від свого функціонального призначення характеризується певними особливостями структурно-композиційної, семантико-сміслової, інтенційно-прагматичної природи.

Юридичні тексти залежно від сфери їх застосування поділяються на такі види:

- тексти законотворчої діяльності (текст нормативно-правового акта);
- тексти правозастосувальної діяльності;
- тексти юридичної науки;
- тексти правової публіцистики.

У **тексті нормативно-правового акта** втілюється та об'єктивується воля законодавця, саме його зміст насамперед інтерпретує особа, яка знайомиться з правовою нормою -встановленим, санкціонованим і забезпечуваним державою загальнообов'язковим правилом або приписом стосовно поведінки людини, діяльності владних органів, установ.

З огляду на те, що тексти закону виражають нормативно-правові приписи, вони повинні забезпечувати стислість, сконцентованість, однозначність і простоту розуміння законів.

Тексти правозастосувальної діяльності є важливим джерелом криміналістичної інформації. Це тексти, що збираються у ході кримінального судочинства, оперативно-розшукових заходів фіксуються на матеріальних носіях при провадженні слідчих та інших процесуальних дій. Ці тексти містять інформацію, яка може не лише спрямовувати слідчого (дознавача, прокурора чи суд) і необхідність проведення тих чи інших процесуальних дій, але її має важливе доказове значення. Такі тексти є предметом дослідження в різних судових експертизах: авторознавчій, фоноскопичній (відеозвукозапису), текстологічній і лінгвістичній експертизі документів тощо. Із текстів цього виду отримується різноманітні фактологічні й особистісні дані учасників перемов та інша криміналістично значуща інформація шляхом застосування спеціальних лінгвістичних методів дослідження. Письмовий текст традиційно є об'єктом авторознавчої експертизи. Тут розглядаються питання щодо ідентифікації і діагностики автора тексту, визначення його соціальних і психологічних характеристик, і (становлення факту співавторства, виконання тексту в незвичних умовах тощо.

У межах авторознавчої експертизи розвивається новий самостійний напрям з вивчення текстів – криміналістична текстологія, яка включає в себе методи і засоби лінгвістичного, почеркознавчого, фактографічного та інших досліджень. Криміналістична текстологія, використовуючи досягнення філологічної науки, на основі проведення спеціальних теоретичних та експериментальних досліджень розробляє методики і рекомендації з текстологічного дослідження документів та вирішення всього комплексу діагностичних і ідентифікаційних завдань у рамках авторознавства.

Тексти як об'єкти експертизи традиційно поділяються на усні та письмові і досліджуються з позицій сучасної текстології та стилістики

української мови. Це завдання ускладнюється тим, що в кримінальному та цивільному праві налічується більше десяти видів правопорушень, особливість яких полягає в тому, що вони вчиняються шляхом вербальної поведінки, тобто шляхом використання звукових або звичайних письмових текстів. До них слід віднести такі:

- приниження честі, гідності й ділової репутації фізичної або юридичної особи;
- поширення текстів протиправного змісту, що пропагують расову, релігійну чи національну перевагу або неповноцінність;
- заклики до зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, масового безладу;
- погрози (вбивством, насильством) і вимагання, завідомо неправдиві повідомлення про терористичні акти;
- внесення до документів завідомо неправдивих відомостей тощо.

У самих таких вербальних повідомленнях міститься власне *corpus delicti*, тобто об'єктивні ознаки злочинного діяння. Саме вербальне повідомлення – текст є головним предметом криміналістичного дослідження і правової оцінки. А лінгвістичний аналіз його змістовно-сміслового та формального аспектів – основним способом для виявлення словесних конструкцій і смислових одиниць тексту, які підпадають під ознаки конкретного правопорушення, передбаченого відповідною законодавчою нормою. Вагомою особливістю провадження у справах такої категорії вбачається те, що ніяких інших джерел доказів у цих випадках не існує.

Тексти юридичної науки реалізують мислетворну та номінативну функції мови права. Вони є способом подання наукової думки у площині дослідження держави і права. Наукова ґрунтовність викладу є обов'язковою ознакою наукового юридичного тексту. Ці тексти відповідають принципу фаховості, містять нові для користувачів знання, є інформаційно актуальними й достатніми, пізнавальне цінними, доступними за змістом та обсягами інформації, обов'язково зразковими прикладами з точки зору норм

сучасної української літературної мови. Об'єктивний, зрозумілий, доказовий, точний і неупереджений виклад правової інформації у цих текстах має впливати на розум і свідомість адресата.

Тексти **правової публіцистики** суттєво вирізняються з-поміж інших видів юридичних текстів. Публіцистичні тексти юридичного спрямування є засобом правового інформування, забезпечення населення на систематичному рівні інформацією про правове буття. Вони впливають на рівень усвідомленості та правомірності поведінки, виконання і сповнення своїх громадянських обов'язків та можливість шпильованого користування правами і свободами, що значною мірою залежить від рівня її правової поінформованості. Публіцистичні тексти поряд з інформуванням формують громадську думку, спонукають до активної дії та прийняття рішення.

Важливою характеристикою аналізованих текстів є доступність викладу правової інформації. Йдеться, зокрема, про використання і термінології і спеціальних категорій, що надає читачеві можливість глибше усвідомити загальний зміст пропонованого йому увазі юридичного матеріалу, а не витратити час на розпізнавання метамови, що, по суті, не має нічого спільного з повсякденним мовним наповненням друкованих засобів масової інформації.

Для лексики текстів правової публіцистики, на відміну від всіх інших видів юридичних текстів, властива емоційність, фразеологічна й метафорична насиченість, наявність окрім юридичної термінології загальноживаної наукової та громадсько-політичної, абстрактних слів, мовних кліше, які легко запам'ятовуються.

Досить вагомим у контексті, що розглядається в цьому розділі, є питання щодо аналізу юридичного тексту. Широке розуміння тексту як єдності форми та змісту передбачає аналіз кожної складової, а також засобів та прийомів їх створення. Тому дослідження юридичного тексту повинно включати аналіз таких елементів:

- форми (структури або формально-прагматичного членування);

- сторін змісту (функціональної, інформаційної, логічної, психологічної тощо);
- мовних та немовних (наприклад, у бланках документів значення має навіть пробіл, адже позначає відсутність знака в певній позиції) засобів.

Багатогранність поняття *юридичний текст* дозволяє мовознавцям виділити в ньому те, що є основним, розкриває онтологічні та функціональні особливості цього лінгвістичного явища: *юридичний текст є свідомо організованим результатом мовленнєвого процесу*. Неможливість побудови чіткої класифікації юридичних текстів ілюструє багатовимірність і динамічність цього феномену.

1.3. Фахова лексика як основа професійного мовлення юриста

Особливість фахових мов, як справедливо зазначає Т. Кияк [21; 22], полягає в наявності спеціального орієнтованого на потреби певного фаху набору лексичних одиниць, які мають усе ж плавні та гнучкі зв'язки із загальноновживаною лексикою, яка теж наявна в фаховій мові. З іншого боку, остання відрізняється специфічною частиною вживання певних граматичних, синтаксичних, стилістичних засобів.

У сучасному термінознавстві виокремлюють кілька підходів до визначення видів лексики фахової мови:

I підхід. Й. Філіпец вважає, що лексичний склад фахових текстів включає *фахову та загальноновживану* лексику. До фахової лексики належать професіоналізми або терміноїди і терміни. Групу власне термінів формують вузькогалузеві та загальнонаукові терміни. Вузькогалузеві терміни представлені у фаховому тексті термінами певної галузі, номенклатурою та фаховими виразами [49, S. 57].

II підхід. Т. Кияк та В. Лейчик у своїх працях поділяють усю лексику фахового тексту 4 види:

- 1) терміни певної галузі, які мають власну дефініцію;

- 2) міжгалузеві загальнонаукові термінологічні одиниці (у т.ч. терміни суміжних наук);
- 3) напівтерміни або професіоналізми, до яких можна віднести й номенклатури;
- 4) професійні жаргонізми, які не претендують на точність та однозначність, мають великий рівень образності та емотивно забарвлене значення [22, с. 143].

III підхід. На думку В. Карабана, значна кількість слів із нейтральним значенням має більш спеціалізовані й термінологічні значення у терміносистемах різних галузей науки і техніки. Виділяють спеціальні терміни, загальнонаукові та загальнотехнічні слова [16, с. 14].

- IV підхід.** В. Лейчик вважає, що фахова лексика включає три підкласи:
- 1) спеціальні терміни (власне терміни) – лексичні одиниці терміносистем, що входять до лексики тієї чи іншої фахової мови, а також загальнонаукові, загально технічні та міжгалузеві терміни, спільні для більшості фахових мов;
  - 2) терміноїди – широкий клас лексичних одиниць, що не відповідають вимогам до терміну з різних причин;
  - 3) псевдотерміни – лексичні одиниці фахової мови, що позначають теорії, які визнаються хибними [28, с. 139].

На семантичному рівні, усю лексику фахових мов можна поділити на:

- 1) терміни даної галузі, які мають свою власну дефініцію;
- 2) міжгалузеві загальнонаукові термінологічні одиниці (у тому числі терміни суміжних наук);
- 3) напівтерміни або професіоналізми, до яких також можна віднести номенклатуру (особливі типи термінів, які співвідносяться з одиничними поняттями і актуалізують предметні зв'язки);
- 4) професійні жаргонізми [42].

Однією зі складових частин юридичного дискурсу виступає професійна лексика, що стає все різноманітнішою у зв'язку з постійною спеціалізацією наук. Необхідною передумовою спілкування фахівців є процеси

впорядкування, гармонізації та уніфікації спеціальних лексичних одиниць юридичного дискурсу.

Юридичний дискурс входить у групу інституційних або спеціальних дискурсів, що визначаються типами сформованих у суспільстві соціальних інститутів. Головною рисою такого дискурсу виступає мета спілкування, представницька комунікативна функція його учасників, фіксовані типові умови спілкування. У всі часи будь-яка професія, будь-який вид трудової діяльності породжує свою термінологію. Деякі слова, які сприймаються як загальноживані, а отже, не термінологічні, у мові професіоналів набувають значення й функції термінів. Так, у повсякденному спілкуванні слова типу *образа, наклеп, звичай* – загальноживані слова, а в мові правників – терміни. Їхню різницю можна прослідкувати, якщо порівняти лексичне значення за тлумачним словником та за словником юридичних термінів. Так, наприклад, у юриспруденції *образа* – це «*умисне приниження честі і гідності особи, виражене в непристойній формі*». За великим тлумачним словником української літературної мови *образа* – це «*несправедливо заподіяне засмучення, образа, а також відчуття, що викликано таким засмученням*».

Характерною рисою лексики юридичного дискурсу є широке використання професійної лексики, які походять від слів, що притаманні літературній мові, але набувають у юридичному мовленні нове значення. Юридичний дискурс можна розглядати як різновид інституційного, професійного спілкування, в якому терміни займають важливу частину лексичної підсистеми, що включає поряд із словами також і їхні частини, та словотвірні моделі і правила сполучення слів-термінів у синтагматичні послідовності для вираження конкретного номінативного значення, для якомога повнішого опису та виявлення усіх основних шляхів її формування, організації та функціонування і межах правного письмового дискурсу.

Фахова лексика юриста містить слова, що мають особливе юридичне значення, наприклад, *безчинство, розшук, правник, хабарник, шахрай, злочинець, підозрюваний, обвинувачений, свідок, злочин*; словосполучення –

викривальний доказ, непрямий доказ, неспростований доказ, очна ставка, кримінальна відповідальність, протокол допиту, сліди злочину; абрєвіатури – МВС, ГУНП тощо. Уживаються віддієслівні іменники, не характерні для загального вжитку, наприклад, притягнення, обвинувачення, доопрацювання, нерозголошення.

Одним із видів варіантних відношень у лексиці є синонімія в широкому змісті або функціональна еквівалентність слів. Поняття «функціональна еквівалентність» ширше категорії «абсолютні синоніми», які є одним із видів словесних опозицій на системному рівні. Розуміння синонімів як функціональних еквівалентів орієнтоване на слова, які функціонують у реченні. Функціональними еквівалентами є такі слова, які можуть виконувати одну й ту ж саму функцію у рамках одного речення. Адекватність функції може бути встановлена шляхом підстановки слів. Як інваріант функціональних еквівалентів виступає категорія загальної функції.

У досліджуваному матеріалі з урахуванням функціональних характеристик, які збігаються за значенням слів виявлені наступні опозиції: спільнокореневі синоніми, які збігаються за значенням, але різняться частотністю вживання. Наприклад: *захисний* і *захистовий* (рідше). Ці прикметники мають однакові значення: 1) пов'язаний із захистом 2) призначений захищати. Форми прикметників, пов'язаних з процесовими поняттями, набагато розмаїтіші. На жаль, стрункість зв'язку форми та змістової навантаги тут порушено такою мірою, що подолати ці негаразди дуже нелегко. З іменником *захист* та дієсловом *захищати/захистити* пов'язані семантично прозорі через свою форму прикметникові похідники *захисний/захистовий* (пов'язаний із захистом, *захистові/захисні можливості, властивості* тощо) та *захищальний* (призначений захищати, *захищальна споруда*). Однак у номенклатурі унормовано численні сполуки з прикметником *захисний* (*захисна споруда, захисний екран, сонцезахисні окуляри* тощо), де йому штучно надано формально непрозорі семантики призначення [18].

Зберігаючи семантичну тотожність, але розрізняючи частотністю вживання, такі слова втрачають абсолютну функціональну еквівалентність. Аналогічно: *автоматний* і *автоматичний* (у значенні «назва зброї» рідше) (*автоматні* черги, *автоматична* гвинтівка); *виконавчий* і *виконуючий* (рідше) (*виконавчий* лист, *виконуючий* обов'язки); *кваліфікаційний* і *кваліфікований* (рідше) (*кваліфікаційна* комісія, *кваліфікований* робітник); *контрольний* і *контролюючий* (рідше) (*контролюючий* орган, *контрольна* марка); *керівний* і *керівничий* (рідше) (*керівні* працівники, *керівничий* орган).

Комфортабельний – комфортний. Ці слова близькі й за формою, і за значенням, походять від одного слова – *комфорт*, але утворені за допомогою різних суфіксів (такі слова називають граматичними, або морфологічними синонімами). В українську мову слово *комфорт*, від якого утворено ці прикметники, потрапило за посередництвом російської мови з англійської (англ. Confort – підкріплення). У загальномовному словнику прикметники *комфортабельний* і *комфортний* кваліфікуються як слова з фактично однаковим значенням «вигідний, зручний». Незважаючи на близькість цих спільнокореневих синонімів, між ними існують і певні відмінності (адже синоніми не є простими заміниками один одного). Чи не найчіткіше відтінки у значеннях синонімів виявляються в їх сполучуваності. Усталилися, наприклад, словосполучення *комфортні умови*, *комфортний відпочинок*, *комфортне середовище*, *комфортний одяг*, але *комфортабельна квартира*, *комфортабельний літак (автобус)*, *комфортабельні меблі*. Отже, прикметник *комфортабельний* – це переважно зовнішній комфорт, побутові зручності (від нього утворено й іменник *комфортабельність* на позначення якості): Стоїть новий господар на порозі *комфортабельного* дому (О. Ільченко); *Комфортабельний автобус* мчить із південного берега Криму на північ (Є. Кравченко). Як порушення лексичної норми сприймається вислів *комфортабельне* взуття. Прикметник *комфортний* має тісний зв'язок зі словами *комфорт*, *комфортність*, які можуть уживатися не тільки для

характеристики якихось побутових зручностей, зовнішніх умов, а й навіть внутрішнього стану людини (психологічний комфорт, душевний комфорт).

Клопіткий – клопітливий. Збіг у значенні «який постійно клопочеться, проявляє турботу, схильний до клопотання»: *клопіткі (клопітливі) справи, клопітке (клопітливе) завдання, клопіткий (клопітливий) чоловік*. Тільки *клопітливий* уживаємо ще у значенні «наповнений неспокоєм, тривогою, турботами, різними справами тощо (про час або те, що триває в часі)» (*клопітливі будні*). Коли йдеться про того, хто завжди в ділі, невтомно турбується про когось, щось, використовують означення *клопітливий*. *Клопіткий* – прикметник, пов'язаний з іменником *клопіт*, дієсловом *клопотатися*, має ті самі значення, що й *копіткий*, за винятком «повільний у роботі, у рухах». *Клопітка справа (діяльність, професія), клопітке вивчення умов життя*.

Дійовий-діючий. Збіг у значенні «здатний активно діяти, впливати на кого-, що-небудь». *Дійовий* – дійова особа: а) учасник якоїсь події, справи («Факти всі перевірені, дійові особи не вигадані» – Юрій Яновський); б) персонажа, героя драматургічного твору також слід називати дійовою особою, а не діючою («Народ – козацька маса, селянство, міське ремісництво – є активною дійовою особою в опері Костянтина Данькевича» – з журналу). Навпаки, правильним у сучасній літературній мові вважається вислів *діюча армія*: Частина збройних сил держави, розгорнута на театрі воєнних дій для ведення бойових операцій, називається *діючою армією*. Тут діючий уживається як означення. Використовувати це слово у складі дієприкметникового звороту не рекомендується: у цьому разі вдаються до описового способу. Надають перевагу конструкції речення «Злочинні угруповання, що діють у місті, поділили між собою речові ринки», а не «Злочинні угруповання, діючі в місті...» Замість діючий у таких словосполученнях, як *діючий прем'єр, діючий правопис, діюча програма, діюче законодавство*, тепер у літературній мові вживають чинний прем'єр, чинний правопис, чинна програма, чинне законодавство. У значенні

«вагомий», «ефективний», «результативний» найчастіше виступає слово *дійовий*. «З турботи про рідних, про найближчих людей і починається дійова доброта людська»; *дійовий вплив, дійовий засіб, дійове виховання, дійове знаряддя* тощо.

Підслідний – підслідчий. Збіг у значенні «для тих, хто перебуває під слідством». Підслідний – прикметник – *підслідна справа*, іменник – у юриспруденції – особа, котра перебуває під слідством. *Підслідного* допитали. *Підслідчий* – призначений для тих, хто під слідством. *Підслідча камера*.

Поліційний – поліцейський. Збіг у значеннях: «який спирається на владу поліції», зустрічається як іменник у значенні «особа, яка працює (служить) в поліції»: *поліційний (поліцейський) спецпідрозділ; поліційний (поліцейський) патруль, поліційна (поліцейська) служба*.

Прикметник *поліцейський* утворений не за українським, а російським зразком, бо в ньому перед суфіксом -ськ- використано структурну прокладку -ей, пор. російські *милицейский, полицейский, армейский* та ін. В українській літературній мові від іменників на -ія прикметники утворюють переважно за допомогою суфіксів -н- (пор.: *коаліція – коаліційний*) або -ськ- (*армія – армійський*). Від слова *поліція* органічним для української мови є прикметник *поліційний*, який подають перекладні російськоукраїнські словники (щоправда, на другому місці, після прикметника *поліцейський*) і який був уживаний, пор.: Там його [Кониського] держали під *поліційним* доглядом... (І. Франко); То не *поліційний свисток*, то свисток спортивний (Пігмаліон, перекл. О. Мокровольського); ...всі матеріали про УВО-ОУН з *поліційних архівів* колишньої польської та гітлерівськонімецької держав... опинилися в руках большевиків (П. Мірчук. Нарис історії ОУН). Так само потрібно замінити і поширену сьогодні неукраїнську назву *поліцейський*, якою іменують особу, що працює в поліції. Зважаючи на помітне в мовній практиці намагання утворювати від іменників на -ія назви осіб за допомогою суфікса -янт (пор.: *коаліція – коаліціант, міліція – міліціант* та ін.), рекомендуємо для вжитку назву *поліціант*, якою вже послуговуються автори

деяких видань, пор.: Патрульні поліціанти допомогли оформити всі знайдені речі (Львівська газета, 6.10.2015); Бажання стати новими поліціантами.. висловило понад 30 000 українців, які подали заявки на конкурс (BBC Україна, 25.02.2015). Отже, українською мовою органічніше вживати поліційний замість поліцейський та поліціант замість поліцейський [8, с. 132].

Контрольні питання та завдання до Розділу 1

1. Поясніть, як Ви розумієте поняття «рідна мова», «державна мова», «національна мова», «фахова мова», «юридична мова».
2. Які законодавчі акти регулюють уживання української мови в Україні?
3. Назвіть ознаки фахової мови юриспруденції.
4. Поясніть значення мовних норм у професійному спілкуванні.
5. Як правильно сказати: *поліціант* чи *поліцейський*? Обґрунтуйте свою думку.
6. Як правильно сказати: *комфортабельний* – *комфортний*? Обґрунтуйте свою думку.
7. Як правильно сказати: *клопіткий* – *клопітливий*? Обґрунтуйте свою думку.
8. Як правильно сказати: *дійовий-діючий*? Обґрунтуйте свою думку.
9. Як правильно сказати: *підслідний* – *підслідчий*? Обґрунтуйте свою думку.
10. Відредагуйте словосполучення, поясніть, які норми літературної мови порушені.

Приймати участь, на протязі всього періоду, інформаційне повідомлення, місяць вересень, моя власна думка, відмінений указ, самовдосконалювати себе, моя автобіографія, інтелектуальний розумовий процес, підвести вгору погляд, відступити назад, більша половина, самоаналізувати себе, о двадцятій годині вечора, більш широкі можливості, у відповідності з, знайдена проблема.

11. Доберіть синоніми до слів: *тратка*, *паралельний*, *адресат*, *синхронний*.

РОЗДІЛ 2.

НАУКОВИЙ СТИЛЬ І ЙОГО ЗАСОБИ У ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ ЮРИСТА

Науковий стиль української мови має свої особливості. Його *основна функція* – *інформативна* (повідомлення, пояснення, з'ясування, обґрунтування, роз'яснення, класифікація понять, систематизація знань, аргументований доказ); *завдання* – передавання наукової інформації; *обставини мовлення* – офіційні. Досить широким є діапазон його використання – наукові праці (дисертації, монографії, статті, доповіді, реферати, рецензії, анотації, тези), підручники і навчальні посібники для ВНЗ, науково-популярні журнали тощо.

Загальні ознаки наукового стилю мови – поняттєвість, об'єктивність, точність, логічність, доказовість, аргументованість, переконливість, узагальнення, абстрагованість, висновки; *мовні ознаки* – усна і писемна форми, широке використання термінів та іншомовної лексики, номенклатурних назв, символів, таблиць, діаграм, схем, графіків, цитат, переважання складних речень; форма тексту – монологічна (опис, міркування). Як функційний різновид високорозвиненої літературної мови, науковий стиль репрезентує багатство виражальних можливостей української мови, забезпечуючи спілкування у важливих сферах суспільного життя [32].

2.1. Становлення і розвиток наукового стилю української мови

Науковий стиль сучасної української мови (мова науки) почав формуватися ще в давній книжній українській мові за зразками і під впливом грецької і латинської мов (латина на той час була мовою наук усієї Європи). Частково науковий стиль формувався з власне українських мовних засобів шляхом спеціалізації їх ужитку і термінологізації значень. Хоч «наука» Київської Русі, крім богослов'я, була популяризаторською, все ж вона мала

істотне значення для становлення наукового стилю української мови. Визначними творами наукової літератури того часу були: переклад світової історії *Іоана Малали* (VI ст.), що містив історію Давньої Греції, Риму та Візантії; *«Хроніка» Георгія Амартола (Многогрішного)*, в якій ідеться про історію Візантії; хроніка *Георгія Сінкела*; *«Ізборник» Святослава* (1073). Крім історичних творів, у X–XI ст. були поширені й природничі: *«Шестодневи»* – виклад природознавства у формі коментарів до історії шести днів творення світу, де є філософське вчення про елементи, рух небесних світил, про тварин та рослин; *«Фізіолог»* – збірка оповідань про навколишній світ; *«Бджоли»* – збірник сентенцій знаменитих людей та ін.

У XVI–XVII ст. у Острозькій академії, Львівському братстві, Києво-Могилянській академії, Києво-Печерській лаврі та в інших навчальних закладах, братствах, монастирях України видавалися наукові книги – монографії, трактати, лексикони, прогностики, послання, бесіди. У Києво-Могилянській академії, наприклад, було розроблено теорію онтології терміна, виділено властивості наукових номінацій, закладено передумови дихотомії «слово-термін».

Науковий стиль у сучасному його розумінні (формування окремих терміносистем відповідно до різних галузей знань) починається з XIX ст., з популярних публікацій у журналі *«Основа»* (1861–1862 рр.) та брошур товариства *«Просвіта»*, виданих у Львові у 1868 р.

Свідома, цілеспрямована праця над створенням української термінології розпочалася тоді, коли були засновані Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові (1893 р.) та Українське наукове товариство у Києві (1907 р.). Науковий стиль розвивали своєю мовною практикою такі вчені, як І. Франко, М. Драгоманов, С. Подолинський, К. Михальчук, М. Грушевський, А. Кримський, В. Гнатюк, І. Верхратський, І. Свенціцький, М. Сумцов та ін.

Україномовна наука, а отже, й науковий стиль української літературної мови набули активного розвитку в 1917–1920 рр. Тоді вийшло близько 60 граматик української мови, в той час як у наступні 1920–1924 – тільки 13.

Словників було видано відповідно 45 і 15. Інститут української наукової мови видавав (з 1921 р.) перекладні загальні й термінологічні словники. Цей період характеризується помітним пуристичними тенденціями у галузі створення української термінології.

Кожне нове українське відродження (початок ХХ ст.; 20-і, 50–60-і та 80–90-і роки ХХ ст.) супроводжувалося особливою увагою до наукового стилю, до встановлення розумного співвідношення між термінологією інтернаціональною та створеною на основі питомої української лексики.

Науковий стиль української мови кінця ХХ – початку ХХІ ст., як і літературна мова цього періоду, засвідчує лібералізацію мовних норм, що виявляється у збільшенні кількості варіантних мовних одиниць, іншомовних запозичень, у пошуках нових текстових форм для наукової інформації.

Науковий стиль – це функціональний стиль літературної мови, який є засобом спілкування в галузі науки і навчально-наукової діяльності. Йому властивий ряд особливостей, серед яких виділяють: попереднє осмислення вислову, монологічний характер, строгий відбір мовних засобів, тяжіння до нормованої мови. Саме тому вважається, що даний стиль мовлення подає логічну, структуровану інформацію, яка є корисною у процесі навчання та наукової діяльності. Науковий стиль реалізує передусім інтелектуально-комунікативну функцію, оскільки головним його завданням є передача наукового знання, наукового пізнання, що завжди орієнтоване на комунікацію.

Сферою використання наукового стилю є наукова діяльність, науково-технічний прогрес суспільства, освіта. Це стиль наукових праць з різних галузей науки і техніки, виробничого й господарського життя, навчальної літератури, науково-популярних видань, який характеризується широким використанням абстрактних понять, наукових і технічних термінів, номенклатурних назв. Оскільки він обслуговує професійно-наукову сферу, головною метою науковця є об'єктивний, зрозумілий, доказовий, точний і неупереджений виклад інформації, яка має впливати не на почуття, а на

розум і свідомість читача [10, с. 39]. Головне призначення наукового стилю – систематизація знань, пізнання світу, слугування для повідомлення про результати досліджень, доведення теорій, обґрунтування гіпотез, класифікацій, роз'яснення явищ, виклад матеріалу, представлення наукових показників суспільству.

Наукова мова повинна бути суворо доведеною, аргументованою, сааме тому основною формою існування наукової мови є письмова, що пояснюється характерними її рисами. До цих рис належать: інформативність, поняттєвість і предметність, об'єктивність, логічна послідовність викладу, узагальненість, однозначність, точність, лаконічність, доказовість, переконливість, аналіз, синтез, аргументація, упорядкована система зв'язків між частинами висловлювання і пояснення причинно-наслідкових відношень, висновки, а також насиченість наукової мови термінами, що є видимим показником його наукової спрямованості.

2.2. Жанрові особливості наукового стилю

У науковому стилі виокремлюють такі підстили:

- **власне науковий** (із жанрами текстів: *монографія, рецензія, стаття, наукова доповідь, повідомлення, курсова й дипломна роботи, реферат, тези*), який, у свою чергу, поділяється на **науково-технічні** та **науково-гуманітарні** тексти;
- **виробничо-технічний** – використовується у спеціальній літературі, що обслуговує різноманітні сфери господарства та виробництва
- **науково-популярний** (іноді і **науково-публіцистичний**) – застосовується для дохідливого, доступного викладу інформації про наслідки складних досліджень для нефахівців, із використанням у неспеціальних часописах і книгах навіть засобів художнього та публіцистичного стилів (*книги, статті у неспеціальних журналах, лекції*);

науково-навчальний – реалізується в підручниках, лекціях, бесідах для доступного, логічного й образного викладу й не виключає використання елементів емоційності (*підручники, посібники, лекції, словники* тощо).

У межах власне наукового підстилю виділяють **науково-інформативний** різновид з жанрами (*реферат, анотація, резюме, огляд*) та **науково-довідковий** (довідники, словники, каталоги).

Зберігаючи основні ознаки стилю, кожний підстиль і жанр характеризується своїми особливостями використання мовних засобів.

Власне науковий підстиль має інтернаціональні загальнонаукові терміни; науково-популярний – використовує й елементи художнього мовлення (епітети, порівняння, метафори), щоб зацікавити читача; науково-навчальний – характеризується доступністю викладу інформації, спрощеністю системи доведень, програмністю викладу матеріалу, спрямованою на активізацію мислення учня, поступовим, послідовним уведенням термінологічної лексики.

Основні жанри наукового стилю.

До основних жанрів наукової літератури належать монографія, стаття, реферат, анотація, дисертація, тези, підручник, посібник тощо.

Реферат – одна з найбільш поширених форм наукової роботи, над якою доводиться працювати і учням, і студентам, і викладачам, і серйозним ученим. Будь-яка праця науково-дослідницького характеру може включити реферативну частину, яка містить критичний огляд наукової літератури, виклад змісту концепцій та їх аналіз тощо. Така реферативна частина обов'язково є в курсових і дипломних роботах. Головна вимога до неї – не вдаватись до плагіату, тобто не видавати чийсь думки, міркування, висновки за свої. Тому в реферативних частинах роботи слід зазначити авторів концепцій, робити точні посилання і т. Ін.

Реферат може існувати і як окрема робота, що становить стислий виклад книги чи іншого першоджерела з метою фіксування інформації.

Наукова стаття – це найбільш поширений жанр наукового стилю мовлення. Вона становить порівняно невелику за обсягом письмову роботу (6–15 сторінок машинопису), у якій розглядається, як правило, одна наукова проблема. Наукова стаття – це обов’язково оригінальне дослідження, яке містить нову інформацію стосовно зазначеної проблеми. Це може бути аналіз ще ніде не описаного матеріалу, розгляд відомого матеріалу в іншому аспекті або міркування автора щодо тих чи інших питань науки. Наукова стаття може містити невелику реферативну частину, якщо йдеться про стан вивчення проблеми.

Матеріали наукового дослідження можуть бути покладені в основу **наукової доповіді**, яка може бути прочитана на будь-якому зібранні фахівців – науковій конференції, симпозіумі, семінарі тощо.

Тези доповіді є одним із найстійкіших жанрів. Вони мають суворо нормативну змістово-композиційну структуру, в якій виділяються: преамбула, основне теоретичне положення, завершальна теза (висновок). Чітке логічне членування змісту тез підкреслюється рубрикацією, а в деяких випадках – і виділенням абзаців під однією рубрикою.

Рецензія – це відгук, критична оцінка того чи іншого різновиду творчої роботи: наукової праці, художнього твору, вистави, кінофільму тощо. Рецензії доводиться писати науковцям, студентам, критикам, фахівцям з будь-якої галузі науки чи виробництва. Звичайно, за рецензування повинен братися лише той, хто достатньо глибоко обізнаний з проблематикою рецензованого твору і спроможний дати йому об’єктивну оцінку.

Анотація – це коротка, стисла характеристика змісту книги, статті тощо. Вона не розкриває змісту наукового джерела, а лише інформує про наявність наукового джерела певного змісту і характеру. Сутність і призначення анотації полягають у тому, що вона відповідає на питання, про що йдеться в цьому джерелі. Таким чином, анотація дозволяє користувачеві скласти достатнє й об’єктивне попереднє уявлення про незнайому для нього наукову публікацію і таким чином допомагає в пошуку, відборі та

систематизації необхідної інформації. Анотація складається з двох частин: бібліографічного опису (вихідні дані джерела відповідно до чинних ДЕСТів) і власне тексту.

Монографія – наукова праця (книга), в якій досліджується одна проблема або обмежене коло питань. Монографія передбачає опрацювання великої кількості фактичного матеріалу, переконливих висновків. Автор монографії пропонує власну наукову гіпотезу чи концепцію розв’язання важливої наукової проблеми. У монографії мають бути теоретичні розділи, висновки і наукова література.

Дисертація – наукова праця, підготовлена для прилюдного захисту на здобуття наукового ступеня. У дисертаційних дослідженнях відкривають нові напрями в науці, започатковують досі невідомі підходи до розв’язання складної проблеми, вивчають ще невідоме або з’ясовують питання, які забезпечують подальше просування у цій проблемі чи галузі. Дисертація містить визначені розмір і чітку структуру, стандартні композиційно-мовленнєві форми, які мають бути наповнені оригінальним змістом дослідження.

Підручник і посібник як жанри науково-навчального підстилю мають багато спільного і відмінного в текстотворенні. До спільних ознак належать науковість, об’єктивність викладеного матеріалу, відповідність його навчальній програмі, наступність і перспективність у процесі розгортання навчального курсу, доступність подавання матеріалу, спрямована на активізацію мислення учнів, студентів; поступове і послідовне введення термінологічної лексики; суворе дотримання норм української літературної мови; культура й естетика мовлення.

Різниця між підручником і навчальним посібником полягає у способах подавання матеріалу і мовного викладу. Підручник містить увесь обов’язковий зміст навчального курсу. Навчальний посібник може розглядати не всі розділи, теми, проблеми, а ті, що, на думку автора, потребують особливої уваги, або містити матеріал ширший, ніж передбачає

програма. Часто навчальний посібник є першою спробою підручника і в наступних виданнях трансформується в нього.

Окремі жанри наукових робіт безпосередньо стосуються наукової діяльності студентів. Це, зокрема, реферат, а також курсова і дипломна (магістерська) робота.

Курсова робота – закінчене наукове дослідження, яке, на відміну від реферату, відзначається самостійністю і містить елемент наукової новизни. Крім ознайомлення з науковою літературою, курсова робота передбачає збір матеріалу для дослідження, спостереження над ним, обробку результатів спостережень, їх опис, виявлення певних зв'язків між предметами і явищами, пояснення цих зв'язків. За обсягом це невелика робота, здебільшого 30 – 40 сторінок рукописного тексту.

Дипломна робота становить закінчене самостійно виконане наукове дослідження, яке відзначається науковою новизною і має практичне значення. Тема дипломної роботи повинна бути актуальною, відповідати сучасному стану вивченості тієї чи іншої проблеми, а також відкрити для студента можливості самостійного наукового пошуку. Дипломна робота виконується під керівництвом кваліфікованого викладача, який консулює студента, допомагає скласти план роботи, орієнтує студента в наукових концепціях, напрямках та методиці дослідження.

Обсяг дипломної роботи суворо не регламентується. Звичайно він становить з гуманітарних дисциплін 60 – 75 сторінок тексту, з точних наук обсяг може бути меншим. Структура дипломної роботи така: титульний лист, зміст, вступ, головна частина, висновки, список використаної літератури, а також у разі потреби – додатки. Рекомендують дотримуватися таких пропорцій між частинами дипломної роботи: вступ – до 10 %, головна частина – 80 – 85 %, висновки – 5 – 10 % від обсягу тексту.

Магістерська робота – це кваліфікаційна науково-дослідницька робота випускника, яка готується з метою публічного захисту і отримання освітньо-кваліфікаційного ступеня „магістр”. Її автор покликаний

продемонструвати рівень своєї наукової кваліфікації, вміння самостійно вести науковий пошук і вирішувати конкретні наукові завдання.

Магістерська робота має узагальнювальний характер, оскільки є своєрідним підсумком підготовки магістра. Водночас це самостійне оригінальне наукове дослідження студента, результати якого мають теоретичне і практичне значення. У процесі написання магістерської роботи студент упорядковує на власний розсуд накопичені наукові факти та доводить їх наукову цінність або практичну значущість.

2.3. Мовні особливості наукового стилю

Науковий стиль належить до книжних стилів літературної мови, яким властиві попередня підготовленість висловлювання, ґрунтовна обізнаність з проблемами і темами, монологічність, унормованість мови. Сфера його використання – наукова діяльність, науково-технічний прогрес суспільства, освіта.

Основні стильові ознаки наукового стилю і специфічна мовленнєва системність визначаються *позамовними стилетвірними чинниками*:

- а) *призначення* – пошук ідеї, визначення понять і категорій, формулювання концепцій, доведення теорій, обґрунтування гіпотез, і класифікацій, роз'яснення явищ, систематизація знань;
- б) *зміст стилю* – теоретичні відомості та практичні знання про людство, природу і Всесвіт;
- в) *мета стилю* – повідомлення нового знання про дійсність і доведення його істинності;
- г) *комунікативне завдання стилю* – передавання адресату знань у переконливій і доступній формі.

Наукові тексти розрізняються за способами передачі інформації, що в них міститься. Більшість дослідників за викладом змісту інформації в науковому тексті виокремлюють *опис, оповідь і роздум (доведення)*.

За допомогою *опису* ми отримуємо можливість подати цілісне уявлення про предмет, його склад або частину предмета (у їхньому статичному стані) через уявлення його індивідуальних або видових характеристик. Причому зовсім не обов'язково називати тільки суттєві ознаки, важливо також, щоб це були відмінні ознаки, які виділяють предмет з низки однорідних, суміжних. Для наукового опису характерний максимально повний, вичерпний перелік ознак об'єкта.

Завдання *оповіді* – зафіксувати, подати окремі етапи (стадії) такого формування, зміни від початкової стадії до якогось кінцевого стану. Тут ми вже маємо справу не з переліком сукупності якихось стійких ознак предметів, як при описі, а з фіксацією окремих станів, що змінюються (або стадій), поданого як процес, подія. Такі тексти мають чітку структуру. Усі складові частини тексту (речення) мають визначене місце в системі через тісний зв'язок між компонентами. Ця особливість фіксується у характері логічний зв'язків між складовими тексту (реченнями), які мають вигляд послідовного ланцюжка.

Роздум – особливий спосіб викладу. Таке повідомлення у формі суворо логічного розгортання доведення будь-якого положення, теорії, думки – характерна й розповсюджена форма викладу в науковій сфері.

Доведення – це такий спосіб викладу, через який підтверджується (або заперечується) істинність знань людини про світ, який мав характер гіпотез або не перевічених практикою суджень. За допомогою доведення передається процес переходу від гіпотетичного, передбачуваного знання про будь-який з матеріальних об'єктів до дійсного знання про нього. Це логічна операція, яка полягає в тому, що із певної послідовності тверджень, які є завжди істинними, на основі правил для висновків отримують нове істинне твердження. Таким чином, різниця між цими двома операціями полягає в тому, що виведення базується як на істинних, так і гіпотетичних, а доведення – тільки на істинних твердженнях.

Основними стильовими ознаками наукового стилю є абстрагованість і узагальненість, підкреслена логічність, однозначність і точність, зрозумілість та об'єктивність викладу, доказовість, логізована оцінність, переконливість, аналіз, синтез, аргументація, пояснення причинно-наслідкових відношень, висновки тощо.

Абстрагованість наукового стилю створюється шляхом широкого використання мовних одиниць абстрактного й узагальненого значення, зокрема абстрактної лексики, слів, що виражають узагальнені поняття та ін. Абстрагованості тексту сприяють лексичні, морфологічні та синтаксичні засоби. У науковому стилі частотність вживання іменників порівняно з іншими частинами мови дуже висока, що визначає іменний характер цього стилю. В узагальнено-відстороненому значенні виступають абстрактні іменники (*клімат, швидкість, гравітація, сюжет, діалектика, категорія, вічність, фактор, функція*) та дієслова широкої семантики (*існувати, мати, виявляти, проявлятися*).

Узагальнено-відсторонений колорит створюють також позачасові форми дієслів, зокрема теперішнього часу постійної дії, абстрактного теперішнього часу або абстрактного майбутнього часу (*Вода **кипить** при температурі 100°. В металі **почнуть індукуватись** вихрові струми, які також **будуть змінюватись***) та дієслова третьої особи множини у неозначено-особовому значенні (*Буре вугілля **видобувають** на території Придніпровської височини, Прикарпаття та Закарпаття*). На синтаксичному рівні узагальнена відстороненість виражається у виведенні зі структури речення суб'єкта дії і зосередженні уваги на самій дії. Такими є неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові речення.

Підкреслена логічність наукового стилю виявляється в послідовності, несуперечливості висловлювання, в його доказовості й аргументованості, побудові мовлення відповідно до законів логіки зі збереженням відношень і зв'язків з реальною дійсністю. Першою умовою логічності мовлення є логічність мислення. Вона передбачає вміння дисциплінувати своє мислення,

міркувати послідовно, спиратися на попередні етапи мислення, розвивати наступні, шукати джерела і причини явищ, висувати положення (тези), вміння пояснювати, обґрунтовувати та аргументувати факти, вмотивовувати висновки, що є необхідними умовами логічності мовлення.

Другою умовою логічності мовлення є знання і правильне використання мовцями мовних засобів, за допомогою яких можна точно передати предмет думання і саму думку про нього, досягти смислової зв'язності мовлення, уникаючи суперечливості у викладі матеріалу. Йдеться насамперед про граматичну повноту висловлювання, тобто вживання повних, переважно складних сполучникових речень, оскільки сполучники дають змогу членувати зміст і чіткіше передати смислові та логічні зв'язки між частинами змісту і речення.

Логічність у науковому стилі мови витримується найпослідовніше, її називають *відкритою* (однозначною, без підтексту). Принцип відкритої логічності є основним для організації наукового тексту і виявляється у словосполученнях, реченнях, порядку слів, надфразових єдностях, зв'язному тексті (у тричастинній його композиції – вступі, основній частині, висновках). Отже, реалізацію підкресленої логічності як стильової ознаки забезпечує текстова категорія логічності.

Точність і однозначність наукового стилю формуються на основі зв'язку мовлення з дійсністю і мисленням. Їх можна досягти за умови глибокого знання предмета мовлення, мовної системи і вироблених мовленнєвих навичок. Точність мови – це відповідність змісту мовлення предметно-речовій дійсності, реальним особам і системі понять про них. Точність залежить від вибору слова чи вислову, а також від уміння мовця зіставляти слово, предмет (ознаку, явище) і поняття. Точне слововживання забезпечується знанням системи лексичних значень, розмежуванням значень багатозначного слова, слів-синонімів, омонімів, паронімів. Уживання великої кількості термінів, слів у прямому значенні, обмеження синонімічних замінів творять точність наукового стилю. Крім того, у науковому стилі багато

зносок, посилань, цитат, прізвищ авторів, власних назв, цифрових даних, які аргументують наукові положення і підсилюють об'єктивність та достовірність висловленого.

Зрозумілість наукового стилю забезпечується точністю та логічністю викладу. Усне мовлення для адресата буде зрозумілим, якщо його мислення встигатиме за мисленням мовця, а ще краще, якщо трохи випереджатиме його, тобто існуватиме ефект очікування. Зрозумілості усного мовлення сприяють чітка дикція, логічне й фонетичне наголошування, правильне інтонування, розмірений і уповільнений ритм, спокійний і ввічливий тон. На письмі зрозумілості досягають послідовністю викладу матеріалу, що відображає логічне розгортання думки, точним називанням, членуванням тексту на абзаци відповідно до тем, підтем і сегментів думки, повтором домінантних, ключових і наскрізних слів.

Об'єктивність викладу в науковому стилі полягає у зваженості оцінювання ступеня дослідження проблеми, шляхів її розв'язання, ефективності певної теорії, рівня завершеності її вивчення, обґрунтованості результатів тощо.

Таким чином, **основні мовні засоби** спрямовані на інформування, пізнання, вплив і характеризуються:

- ✓ великою кількістю наукової термінології (*атомна маса, дистанція, дистиляція, емісія, реорганізація, транскрипція, турбуленція* та ін.);
- ✓ наявністю схем, таблиць, графіків, діаграм, карт, систем математичних, фізичних, хімічних та інших знаків і позначок;
- ✓ оперуванням абстрактними, переважно іншомовними, словами (*дилема, вакуум, сектор, процес, формуляр, ценз, шифр* та т.);
- ✓ використанням суто наукової фразеології, стійких термінологічних словосполучень;
- ✓ залученням цитат і посилань на першоджерела;
- ✓ як правило, відсутністю авторської індивідуальної манери та емоційно-експресивної лексики;

- ✓ чіткою композиційною структурою тексту (послідовний поділ на розділи, частини, пункти, підпункти, параграфи, абзаци із застосуванням цифрової або літерної нумерації);
- ✓ характерною монологічністю текстів;
- ✓ переважанням різнотипних складних речень, стандартних виразів (кліше).

Отже, можна стверджувати, що науковий стиль є чітко вираженим функціональним різновидом літературної мови зі своєю структурою на всіх рівнях. Науковому мовленню, як відомо, властиве домірне вживання і термінології, і загальномовної, нейтральної лексики. У текстах одних наук питома вага термінів може бути більшою, у текстах інших наук – меншою. На це співвідношення впливають конкретна галузь дослідження, особисті смаки автора, рівень читачів, яким призначено публікацію.

Контрольні питання та завдання до Розділу 2

1. Назвіть жанрові особливості наукового стилю.
2. Обґрунтуйте лексико-стилістичні мовні засоби наукового стилю.
3. Які принципи пошуку наукової статті, уміщеної в науковому періодичному виданні?
4. У чому полягають особливості наукового етикету?
5. Визначте, до якого підстилю наукового стилю належать названі жанри, поясніть їх особливості: *монографія, лекція, конспект, підручник, словник, стаття, доповідь, курсова робота, дипломна робота, методичний посібник, дисертаційна робота, довідник, реферат, анотація, тези, рецензія.*
6. Випишіть зі словника 10 слів із позначкою «юрид.» (юридичний). За допомогою контексту покажіть функційні особливості слів.
7. Перекладіть українською подані словосполучення, складіть із ними речення.

Приобщить документы к делу; возмещать убытки; больничный лист; принять участие в обсуждении; возмещать расходы; председатель заседания; приглашенный билет; вести переписку; безналичный расчет; назначить на должность; проект приказа согласован.

РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ У ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ ЮРИСТА

У багатьох науках термінів побутує далеко більше, ніж реально існує понять. І хоч практика з плином часу відсіює все зайве й наносне, доцільніше відсівати непотрібні терміни ще на етапі редагування та рецензування праці. Р. Будагов констатував: «Чи не в кожній книжці, присвяченій теоретичним питанням науки про мову, читачі виявляють безліч нових термінів, доволі часто некорисних і нікому не потрібних» [6, с. 11].

У науковому мовленні надуживають і деякими загальнонауковими термінами: *питання, проблема, завдання, система, структура, стратегія, форма, архетип, аналіз, аспект, сукупність, множина, розвиток, умова, процес, функція, інформація, модель, метод, фактор, елемент*. Кожен із цих важливих термінів має своє значення. Однак через високу узагальненість і категорійний статус відповідних понять не всі вловлюють той тонкий науковий зміст, що за ними стоїть. Звідси – родючий ґрунт для терміноспекуляцій. У результаті загальнонаукова лексика нерідко відіграє суто ритуальну роль – створити враження, що автор добре підкутий у теорії, що виклад глибоко обґрунтований і методичний. Але оскільки в жаргоні ці слова вживаються частіше, ніж того вимагає зміст, вони втрачають свою інформативну вартість. Їхні значення розмиваються, тьмяніють, позбуваються чіткості. Вони вже не викликають у читача того інтересу, на який заслуговує відповідне явище.

Останнім часом до цього переліку долучилися ще терміни *комплексність, системність, оптимальність, ефективність, синергетичність, адаптація, модернізація, цивілізація, трансформація, глобалізація*. Їх теж часто-густо вживають зовсім недоречно – там, де вони стосуються теми вельми опосередковано. Читаємо, наприклад, що на захист виноситься (під номерами): «комплекс педагогічних умов», які сприяють

тому-то й тому-то; «методичний комплекс» у контексті такої-то підготовки. Годі зрозуміти, що тут захищають. Який комплекс? Які умови? Не інакше, за надужитком загальнонаукових термінів намагаються приховати брак глибоких знань, серйозної думки.

3.1. Термінологічна система української мови, її розвиток і формування

Перша згадка про українську термінологію з'явилася на території Київської Русі у XI ст. Мова про переклад *Ізборника Святослава*, у якому пояснено незрозумілі слова святого Письма та статей Георгія Херобоска *О образѣх*. Перші юридичні терміни містить збірник староруського права, укладений імовірно у XI – XII ст., який називається *Руська правда*. У тодішніх літописах зафіксована також військова термінологія.

Протягом XVI – XVII ст. виникло багато граматичних праць, у яких частково закріплена мовознавча термінологія, найчастіше церковнослов'янська. Йдеться, зокрема, про граматики та словники Лаврентія Зизанія, Памви Беринди, Мелетія Смотрицького та інших. Із 1591 р. походить *Адельфотес*, у тексті якого зафіксована грецька граматична та літературно-стилістична лексика, до котрої додані відповідники із церковнослов'янської мови.

Від середини XIX ст., із початком етапу українського національного відродження, розвивається наука, техніка й літературна мова. У зв'язку з цим фактом дуже актуальним стало питання про власне українську термінологію. До цих часів українська наукова термінологія не була сформованою, тому що вся наукова діяльність реалізувалась у російських, німецьких або польських інституціях. На цю нестандартність термінології впливало також соціальне становище України та її національної мови. Отже, з піднесенням мови й культури виникла потреба створення української термінології різних галузей науки. Перші опрацювання проблеми термінології знайдемо в середині XIX ст. у М. Левченка в статті журналу *Основа* за 1861 р. На його

думку, треба «укладати нові терміни в дусі народної мови». М. Левченко, крім теоретичної обробки цієї справи, уклав словничок інтернаціоналізмів із власним перекладом їх. Цей словничок трішки пізніше поповнив П. Єфименко.

За межами України, а саме в Австро-Угорщині, існував відділ для укладання слов'янської юридичної термінології (Я. Головацький, М. Шашкевич, Ю. Вислобоцький). У цій комісії виданий у 1851 р. *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Österreichs*. Нові відомості стосовно юридичної термінології приніс К. Левицький у роботі з назвою *Німецько-руський словар висловів правничих і адміністраційних*. Німецькі терміни перекладено українськими відповідниками або словами, які сам утворив чи запозичив автор з інших мов.

Наприкінці ХІХ ст. докладніше розглядав природописну термінологію І. Верхратський, а також саме тоді почали закликати збирати термінологію, котра стосується ремесел, домашнього промислу, торгівлі тощо. У 90-х роках вчені Математично-Природописно-Лікарської секції зосередилися на термінологію фізики, математики, хімії, географії, ботаніки і т. д. Дослідженням термінології займалися й українські студентські організації у Києві та Харкові. У 1913 р. усі дотеперішні переліки термінів, переважно із технічної та природничої сфери, були передані Українському Науковому Товариству у Києві, яке стало центральною організацією для подальшої роботи.

Протягом обох світових війн розвиток термінології був зупинений. З'явилися тенденції до штучного утворювання термінів. Проти цього у 1917 р. виступив М. Грушевський та запропонував користуватися вже приготованою шкільною науковою термінологією. Цим напрямком потім йшло Київське наукове товариство, результатом роботи якого була значна кількість словників. Слід навести хоча б деякі з них:

- *Короткий московсько-український словник судівництва та ділосудства,*

- *Московсько-український правничий словничок*,
- *Словник української фізіологічної термінології* (1918) та ін.

У 20-х роках виникла Правописно-Термінологічна Комісія, котра зібрала понад 200 000 карток матеріалів, на основі яких виникали подальші словники. Від початку 30-х років значно активізувалось укладання словників, зокрема медичної, технічної, природничої, ділової термінології тощо. Термінологічною роботою у цей час займалися: Ф. Калинович (математика), О. Курило (хімія), М. Дорошенко (ділова мова), Є. Плужник і В. Підмогильний (фразеологія ділової мови). Для укладання нових термінів керувались українською народною лексикою. Що стосується Західної України, то там словникарська робота реалізовувалась лише спорадично.

Від 30-х рр. ХХ ст. лексикографічну роботу проводив новий Інститут мовознавства УАН (який продовжив роботу зниклого Інституту української наукової мови), котрому вдалось створити 7 словників з різних наукових галузей. Але у 1933 р. діяльність відділу термінології та номенклатури було припинено. Від 1936 р. у зв'язку із ліквідацією небажаної для Росії української інтелігенції багато робіт не було видано. Робота ІМ УАН зосередилася тільки на публікацію шкільних та українсько-російських словників.

Відновлення термінологічної роботи почалося у 1957 р., коли була утворена Комісія для складання термінологічних словників. Від 1959 до 1970 р. вийшло 16 словників з ботанічної, хімічної, географічної, фізичної та інших термінологій – *Російсько-український технічний словник* (1961, М. Матійка). Роботи на даному етапі створювалися на основі словників із 20 – 30-х рр. Поліпшився погляд на пуризм в українській мові. Незаперечний факт у розвитку термінології від 50-х рр. – тенденції до зближення термінологічних систем східнослов'янських мов і запозичування російських слів. Підґрунтям для розробок тогочасної доби стали російські словники, а українські терміни були відсунуті з вживання. Отож, власне, в такий спосіб українська термінологія відчула утиск, а це в подальшому призвело до

припинення термінологічної практики та опрацювання термінології в еміграції. Після першої світової війни групувалися студенти у Празі, Берліні тощо. Важливим центром стала Академія в Подебрадах, де виникла термінологічна комісія (саме там був створений *Німецько-український лісотехнічний словник*, 1928 р.). Значна кількість праць виникла також у Словниковому відділі Українського наукового інституту в Берліні та в Українському термінологічному центрі в США.

У 70-х рр. ХХ ст. почала українська термінологія розвиватися і з теоретичного погляду. Заслуга в цьому належить П. С. Погребняку, з ініціативи якого відбулося перше засідання, де вирішувалися питання про нормалізацію наукової термінології. До 80-х рр. було опубліковано 75 термінологічних робіт – енциклопедій, довідників, словників із різних наукових сфер. Зазначені роботи, на превеликий жаль, виходили в малих накладах. Від 70-х рр. центрами лексикографії стали Київ, Харків та Львів. Головними осередками були відповідні Комітети наукової термінології. Слід зазначити, що у 80-х р. почала зменшуватися кількість спеціальної лексики та цей факт відбився також у мінімальному видаванні словників. Але від 90-х років почався новий період у розвитку культури, науки і мови, тому що Україна набула незалежність. Став дійсним «Закон про мови в Україні» та й словникарська робота знов активізувалась. Не тільки виходили словники та енциклопедії (напр., *Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник*, 1995), але й виникали нові термінологічні організації та відбувались термінологічні конференції.

Словники останніх років характеризуються широким охопленням української лексики. Їх можна поділити на декілька різновидів – універсальні, міжгалузеві, галузеві, середньогалузеві тощо. У кожній науковій сфері зазначеного періоду здійснюється лексикографічна робота, виникають нові типи термінологічних праць – посібники й термінологічні словники. Протягом 90-х рр. виникло більше, ніж 270 словників та 280 праць

лексикографічного типу. Вони представлені, зокрема, двомовними та багатомовними перекладними словниками:

- *Новий російсько-український словник-довідник юридичної, банківської, фінансової, бухгалтерської та економічної сфери* (укладений авторським колективом Інституту української мови НАН України, 1998)
- *Французько-українсько-російський словник термінів і скорочень протиповітряної оборони країн НАТО* (Київ, 1998)
- *Словник аграрної економіки. Німецько-англійсько-російсько-український* (Київ, 1997)

Найбільшою частиною вказаних лексикографічних праць були тлумачні словники з різних наукових галузей: мовознавства, правознавства, філософії, культури, педагогіки, медицини, хімії, біології, екології та інші.

Протягом 90-х років вийшло також 6 галузевих енциклопедій, зокрема, *Українська мова* (Київ, 2000), *Енциклопедія українознавства* (Львів, 1993-2000), *Юридична енциклопедія* (Київ, 1998). Вийшли друком й енциклопедичні словники, словники історичних та народних термінів (напр., *Словник історичних зброєзнавчих термінів* – Київ, 2000).

Термінографічна робота здійснюється зараз і за межами України – у США (Нью-Йорк), у Чеській Республіці, Польщі (Познань), Німеччині (Мюнхен), Югославії (Нови Сад). З 40-х рр. минулого століття укладання термінологічних робіт керується міжнародними нормами (ISO).

Від набуття незалежності України українська термінологічна лексикографія активно розвивається, удосконалюються правила термінографічної роботи й детальніше опрацюється термінологія окремих наукових галузей. Українська термінологія зараз «прагне до очищення української мови від невластивих їй елементів і відновлення їх питомих рис, виступає потужним чинником формування та утвердження української фахової термінології».

На формування української термінології впливало багато факторів, як і на усю українську культуру та науку. До найсуттєвіших належать історичні та політичні умови, соціальне становище суспільства, а також вплив культури й мови інших націй.

Українська наукова термінологія укладалась значною мірою неорганізовано, свідком чого є її словниковий склад, в котрому з'являються «загальновживані слова, які зазнали переосмислення, і слова, утворені від українських і запозичених морфем, і кальки, і запозичення з класичних і сучасних мов та ін» [24].

Українська мова та термінологія протягом свого розвитку запозичувала терміни з інших мов. Основу української юридичної термінології становлять, як і в інших слов'янських мовах, грецька та латинська термінології. Так, наприклад, латинського походження слова *юриспруденція*, грецького *нотаріус*, *прокурор*, *юрист*, *кримінальний*, *цивільний* тощо. Юридична термінологія за походженням є національною (*відповідач*, *державна*, *закон*, *заповіт*, *злочин*, *суд*, *уряд*) або запозиченою, наприклад, *абандон* (фр.), *авізо* (італ.), *бойкот* (англ.), *вексель* (нім.), *евтаназія* (грец.), *омбудсмен* (швед.), *юриспруденція* (латин.). На основі поєднання національних та запозичених термінів і терміноелементів утворено значну кількість юридичних термінів (*експертний висновок*, *іммунітет свідка*, *кримінально-виконавче право*). Особливий вид запозичень інтернаціональні терміни латинського і грецького походження (*адвокат*, *алібі*, *інавгурація*, *конституція*, *політика*, *юстиція*).

У XV – XVI ст. українська літературна мова зазнала значний вплив полонізмів. Протягом першого національного відродження (XVII - XVIII ст.) повернулась мова до традиції церковно-слов'янської. В українську мову в XIX та XX ст. проникали термінологічні неологізми і кальки з німецької та чеської мов на західній Україні, а з російської – на сході. У 30-х роках на Україні з'явився мовний напрямок – *пуризм*. Цей феномен характерний для історії усіх європейських мов, починаючи латинською та грецькою мовами. Представники пуристичного напрямку намагалися очистити мову від

невласних їй компонентів та утворювати лексичний склад мови на закладі існуючої лексики. З пуризмом на Україні пов'язані тенденції до уникання усього, що стосувалось Росії – передусім відступ від російської мови.

Від 50-х років наявні тенденції до зближення термінологічних систем східнослов'янських мов – української, білоруської та російської. Найчастіший факт у формуванні української термінології – запозичення російських термінів та вживання їх замість українських.

Сьогодні існує й реалізується такий погляд, що українську термінологію слід створювати за моделями власне українського словотворення та словоскладання.

3.2. Особливості юридичної термінології

Мова законодавства має бути максимально наближеною до звичайної літературної мови. Але, з другого боку, повністю уникнути при створенні системи законодавства суто юридичних термінів неможливо, якщо законодавець хоче створити дієві та ефективні нормативно-правові акти. І причин цьому декілька.

По-перше, юридичні терміни дають змогу забезпечити стислість та чіткість закону, що є дуже важливим для його усвідомлення. Так, наприклад, якщо в законі замість юридичного терміна «осудність» весь час буде використовуватися його визначення: «спроможність особи відповідати за свої дії та керувати ними», текст закону значно збільшиться в обсязі, а зміст приписів втрачатиметься за великою кількістю слів.

По-друге, юридичні терміни, що мають чітко визначений зміст, можуть виразити ідею законодавця максимально точно, виключивши двозначність і можливість викривлення. Термін можна визначити як словесне позначення поняття, що використовується при викладенні змісту нормативного юридичного акта, він служить точним позначенням поняття і відмежовує його від інших близьких за змістом понять [5, с. 3-7].

Головними ознаками терміна є конкретна сфера його застосування і точне співвідношення слова та об'єкта дійсності, що відображається ним. Поняття – це відображення явищ об'єктивної дійсності за їх істотними ознаками, думка, що виражає сутність явища. Термін – це поняття у відповідній знаковій формі, носій, зовнішній символ. Для того щоб система законодавчих термінів дійсно служила підвищенню рівня якості вітчизняного законодавства, нормопроектувальники повинні керуватися вимогами, які висуваються наукою до юридичних термінів.

1. Терміни, що вживаються, мають бути однозначними.

Тому для позначення понять слід уникати використання омонімів, паронімів. За наявності синонімів потрібно вживати те слово, яке найповніше відбиває сутність конкретного явища, правової категорії. Але у науковій літературі та чинних законах часто зустрічаються синонімічні терміни: *виключна підсудність, виняткова підсудність; термін, строк; вогнестрільна зброя, вогнепальна зброя* тощо.

Досить поширеним, на жаль, є явище паронімії. Наприклад: *комітет* (певна спеціально створена державна установа); *комітент* (сторона угоди при виконанні операцій з векселями); *страховик* (юридична особа, створена для здійснення страхової діяльності); *страхувальник* (юридична особа, яка уклала зі страховиками договір страхування); *страхувач* (юридична особа, яка здійснює страхові операції і бере участь у лізинговій діяльності).

2. Термінам, що вживаються, належить бути простими і зрозумілими.

Незважаючи на складність юридичної термінології, законодавцеві потрібно прагнути до того, щоб слова й вирази закону давали в цілому правильне уявлення про зміст його норм. Тому слід віддавати перевагу тим термінам, які вже визнані та апробовані на практиці. З метою чіткого розуміння юридичних термінів необхідне, по можливості, їх максимально точне і небагатослівне визначення. Так, за словами відомого німецького правознавця Р. фон Ієрінга «чим простіша конструкція, тим вона більш досконала, прозора, природна» [51]. До плутанини в розумінні нормативних

приписів законів України призводять тавтологічні конструкції (забезпечення безпеки споруди, відшкодування шкоди в разі ушкодження), багатозначність (наприклад, термін *бакалавр* вживається на позначення освітньо-професійного рівня як вищої, так і середньо-спеціальної освіти; термін *комерційне право* в широкому значенні позначає окрему галузь права, у вузькому – право здійснювати перевезення пасажирів, вантажів та пошти за винагороду або за наймом).

3. Правова термінологія повинна бути стабільною, не допускати багатозначного читання й розуміння; терміни мають бути усталеними, їх зміст не повинен змінюватися з прийняттям кожного нового закону. Однак вимога стабільності зовсім не означає відсутності змін у терміносистемі. Розвиток суспільних відносин викликає необхідність вживання нових слів. Але за умов нестабільності чинного законодавства ця вимога має велике значення на стадії реалізації нормативно-правових актів.

4. Текст нормативного акта не повинен допускати вживання іноземних слів і термінів при наявності рівнозначних слів і термінів в українській мові за умови, що вони є природними для української сучасної термінології. Необхідно також повністю виключити вживання русизмів, що, на жаль, досить часто зустрічається в українському законодавстві. Так, відомий український мовознавець С. Караванський у книжці «Пошук українського слова, або боротьба за національне “Я”» [17] подає досить великий перелік дієприкметників-русизмів, що містяться в нормативно-правових актах України і нормативних українських відповідників. Знаходимо, зокрема, такі: *блокуючий* – що блокує, здатний заблокувати, блокувальний, для блокування; *постійно діюча комісія* – постійна комісія; *домінуючий* – що домінує, найбільш поширений, здатний домінувати, панівний [Там само].

5. Важливою вимогою є єдність правової термінології. Вона полягає передусім у тому, що правовому поняттю повинен відповідати той же самий термін у різних нормативних актах, а різні поняття не слід позначати одним терміном. Порушення цієї вимоги можна виявити при порівнянні текстів

Цивільного (ЦК) і Господарського (ГК) кодексів. ЦК, наприклад, містить поняття «правочин» (ст. 25), а ГК – «угода» (ст. 179); ЦК застосовує категорію «статутний капітал» (ст. 113), а ГК «статутний фонд» (ст. 80); ЦК передбачає «недійсність правочину» (ст. 215), а ГК – «недійсність зобов'язання» (ст. 207).

Аналіз законів України з точки зору їх термінологічної визначеності дає підстави для висновку, що значення терміна, котрий використано в одному законі, не завжди однакове за змістом з терміном, який міститься в іншому законі. Проте, на думку О. Скакун, це пояснюється тим, що крім загальноправової термінології, яка підсумовує основні терміни всієї системи законодавства, є міжгалузева і галузева термінологія. На відміну від міжгалузевої термінології, що використовується в кількох галузях законодавства (наприклад, *матеріальна відповідальність, значний збиток, провина*), галузева термінологія спирається на предметно-логічні зв'язки і співвідношення понять, що відбивають специфіку тільки її сфери суспільних відносин і не поширюється на інші. Поняття «цінні папери» має різний зміст і сферу використання в інституті спільного інвестування і на фондовій біржі. Недоречно, таким чином, одним і тим самим термінам, що вживаються в різних законах, надавати те саме значення [41]. Законотворчість не випадково оцінюється саме як творчість, мистецтво у винаході й створенні, так би мовити, правового поля, у рамках якого втілена ступінь волі суб'єктів, запропоновано форми належної поведінки і встановлено принципи вирішення спірних питань. Красномовно на адресу юристів висловилося відомий фахівець-лінгвіст Н. Артикуца: «У їх професійній діяльності постійно виникатимуть ті чи інші питання термінологічного і мовностилістичного характеру. Навряд чи в якомусь іншому виді писемного мовлення зовнішня форма висловлення має таке велике значення, як у юриспруденції» [3].

Слід зазначити, що тільки за умов тісної співпраці мовознавців (котрі мають дати мовну оцінку термінам, визначити їх нормативність чи

ненормативність, узгодженість чи відхилення від нормативів української мови) та юристів (які розуміють логіку утворення термінів, тонкощі вживання їх у повсякденній практичній діяльності) можливе внормування термінології законодавства. Необхідно вживати заходи з метою створення сприятливих умов для формування усталеної системи юридичних термінів. Важливо забезпечити потребу в україномовних довідниках, тлумачних словниках з юриспруденції.

3.3. Терміносистеми за способами їх виникнення

У юридичній лінгвістиці класичним є підхід, за яким нові одиниці в межах юридичної терміносистеми за способами їх виникнення поділяються на чотири групи: неосемантизми, неологізми, запозичення та інтернаціоналізми. Кожна з них виявляє специфіку термінотворення в національній мові.

Неосемантизація – це надання статусу термінів загальноновживаним лексичним одиницям рідної мови. Серед неосемантизмів розрізняють дві підгрупи:

- а) неосемантизми, що виникли внаслідок переносного вживання загальнонаціональних слів (термінологізація);
- б) ті, що належали до інших термінологічних систем, а в новому термінологічному лексиконі набули нового значення, зберігаючи, однак, свою первісну семантичну прозорість (транстермінологізація).

Специфіка мови законодавства дозволяє твердити, що ступінь її спеціалізації порівняно невеликий. Право є регулятивом суспільних відносин, причому доволі різнохарактерних за своїм змістом. Мову законодавства не можна назвати вузькоспеціальною ще й тому, що нормативними актами послуговується не тільки вузьке коло спеціалістів, але і всі громадяни у своєму соціальному житті й практичній діяльності. Тому в юриспруденції порівняно небагато вузькоспеціальних термінів, що позначають особливі юридичні поняття.

В основному законодавство спирається на термінологію, яка має прозору семантику й будується на ґрунті загальноживаного словника. Інший аспект – дефінітивна визначеність і, відповідно, спеціалізація значення загальноживаного слова, що термінологізується, свідомо творені елементи тих чи інших фахових мов, які є специфікою окремих правових актів, самостійних галузей права, якщо такі регулюють відповідну сферу правових відносин.

Формування іншого принципу творення термінів можна вважати наслідком міждисциплінарних зв'язків. При такому способі творення не тільки відбувається залучення терміна з іншої галузі знань до конкретного термінологічного лексикону в значенні, узгодженому зі своїми потребами, а й здійснюється метафорична модифікація первісного значення. Цей напрям термінологізації зумовлений тим, що рівень знань у певних галузях науки та розвиненість деяких спеціальних терміносистем переважають (математика, фізика, біологія). Причому таке перенесення варто протиставляти простому запозиченню терміна в його первісному значенні новою, міждисциплінарною наукою як основного терміна. Підкреслимо, що неосемантизація є продуктивною, корисною і сприяє розвитку мови.

Серед юридичних неосемантизмів можна виділити такі групи термінів:

1) загальноживані терміни; 2) загальноживані терміни, що мають у нормативному акті більш вузьке спеціальне значення; 3) власне юридичні терміни; 4) технічні терміни.

Запозичення. У своєму безперервному розвитку, хоча й різному в різні історичні періоди, неоднаковому за інтенсивністю, розмірами, характером, «наука тяжіє до єдності попри мовні кордони і бар'єри ідеологій», а «мова, як елемент національної культури, природно прагне неповторності, являє світові унікальний духовний портрет нації». Тому в практиці термінотворення обов'язково виявляються дві посилювані екстралінгвальними та інтралінгвальними факторами тенденції: до нормативного збереження національної самобутності мови та до

термінологічних запозичень. При цьому в обох тенденціях наявною є обов'язкова спільна умова – номінувати спеціальне поняття точно і достатньо повно.

Важлива роль у процесі запозичення належить перекладачеві (інколи перекладацьку діяльність називають джерелом появи нових термінів). Переклад – це не лише намагання передати певну інформацію засобами іншої мови, а й випробування мови перекладу, її здатності передавати думку, висловлену іншою мовою. І якщо в юридичній мові бракує необхідних лексичних одиниць, саме перекладачі першими намагаються створити відповідний лексичний еквівалент. Такий еквівалент можна створити двома способами, а саме: використання першоджерельного терміна або його транскрибованої версії – пряме запозичення (агент, акція, гарантія, експорт, компанія, компенсація, контракт, ліцензія, менеджер); підбирання парафрази – роз'яснення; надання термінологічного статусу слову загального вжитку термінотворення.

І хоча переклад правових текстів не має бути інтерпретацією, уникнути суб'єктивного підходу досить складно. Як свідчать спеціальні дослідження, складність перекладу правових текстів пояснюється тим, що кожне слово має не лише своє основне значення, а й деякі нюанси, які сформувалися в результаті його розвитку в певному контексті; юридична мова навіть у межах однієї мови розглядається як окрема мова, слова та фрази можуть мати специфічне значення, яке формувалося століттями, або ж бути відкритими для тлумачення; у кожній мові наявна чимала кількість слів, які мають однакове походження (наприклад, від латинських слів), які можуть по-різному трактуватися правовим лексиконом різних мов; існують різні версії однієї мови, які можуть різнитися синтаксично, лексично та семантично; кожна мова має свої граматичні особливості: існують мови, яким не властиві граматичні часи, одні мови мають більше способів чи видів дієслів, інші – менше.

Неологізація. Ще однією моделлю творення термінів є неологізація, зокрема авторська, тобто саме створення нових термінів. Академік А. Кримський, головний редактор Російсько-українського словника правничої мови (1926 р.), зазначав, що «суть праці над термінологією є в тім, що термінолог творить нове слово-термін (новотвір) з кореневих мовних основ, згідно із законами словотворення української мови».

Термінологічні неологізми, тобто новостворені в межах термінологічного лексикону вербальні одиниці, – це передусім питомі неологізми. В українській мові вони широко використовуються як еквіваленти іншомовних термінів у перекладних термінологічних словниках, зокрема при калькуванні терміноодиниць, що входять до фтак званих «первісних лексиконів». Адже національна мова має свою словотвірну систему, яка є настільки розвинутою й дериваційно перспективною, що здатна задовольнити всі потреби даного комунікативного соціуму.

Контрольні питання та завдання до Розділу 3

1. Схарактеризуйте юридичні терміни за схемою: 1) дефініція (що означає термін), 2) ступінь спеціалізації (загальнонауковий, міжгалузевий, вузькоспеціалізований), 3) походження (власний, запозичений), 4) спосіб творення (для власномовних термінів).

Закон, галузь права, нормативно-правовий акт, інтерпретаційно-правовий акт, правозастосовчі помилки, міжнародний договір, імплементація, інкорпорація, пролонгація, денонсація, позовна заява, юридична особа публічного права, приватноправові відносини, правочин, дерегулювання суспільних відносин, ПАТ, ПрАТ.

2. Прочитайте статтю сучасного часопису, висловіть свою думку щодо фактів, відображених у статті, выпишіть ключові слова. На основі ключових слів спробуйте відтворити зміст статті.

3. З'ясуйте значення іншомовних термінів. Доберіть до них українські відповідники. Чи виправдане вживання неологізмів?

Варіабельний, інтеракція, екзилпот, інтенція, маркетинг, кастинг, провайдер, промоція (промоушн), спічрайтер, трейдер, дайджест.

4. Виправте і прокоментуйте помилки у словосполученнях із наукових текстів. Складіть речення з правильними варіантами словосполучень.

Ми рахуємо за необхідне, підводячи підсумки нашого дослідження, у дипломній приводяться приклади, можна назвати наступні методи дослідження, доказ цьому, прийняти до уваги, усестороннє дослідження данного явища, в порівнянні з, в залежності від, відповідно трьохтомна праця, список літератури можна знайти наприкінці данної роботи, співпадає з назвою, використання цього терміну в нашій роботі, більша половина архівів, з наведеного пересвідчуємось, дослідження по періоду, всі дослідники сходяться на думці, звертає на увагу дослідження, згадані напрямки вивчення, на протязі останніх років, науковцями було піднято тематику.

5. Відредагуйте словосполучення, поясніть, які норми порушені: *посилати листа; задавати запитання; лишити слова виступаючого; перебити співрозмовника; у доповіді мова йшлася; лист отримали; закривайте, будь ласка двері; наш ведучий спеціаліст, розкрийте підручник, список прикладається; у полі отримувач введіть прізвище, ім'я, по-батькові; перевести на рахунок.*

6. Доберіть терміни, до складу яких входять інтернаціональні словотворчі елементи: *авто-, анти-, гіпер-, інтер-, мета-, моно-, нео-, пост-, суб-, екстра-, інтра-*, з двома словами на вибір складіть речення.

7. Випишіть з юридичної енциклопедії значення терміну «право», зробивши бібліографічний опис із зазначенням сторінки. Підберіть синоніми до цього терміну. Яких значень терміну «право» стосуються ці синоніми?

8. Користуючись чинним законодавством та довідковою літературою, з'ясуйте значення термінів «три відсотки річних» та «три проценти річних». Чи є ці терміни синонімами? Чи належать вони до однієї терміносистеми? Відповідь обґрунтуйте.

9. Користуючись електронними джерелами, поясніть юридичні метафори «суддя-геркулес», «претор не займається дрібницями», «справа, шита білими нитками». Відповідь запишіть, зробивши бібліографічний опис із зазначенням сторінки.

10. Випишіть зі словника 10 юридичних термінів іншомовного походження. З'ясуйте їх значення та поясніть написання. Доберіть українські відповідники.

11. З'ясуйте значення іншомовних юридичних термінів. Доберіть до них українські відповідники. Чи виправдане використання англіцизмів?
Нормативно-правова лакуна, промульгація, імміграція, делікт, делінквент, інтерпретаційно-правовий акт.

12. Доберіть 5-10 юридичних термінів чи терміносполук, до складу яких входять інтернаціональні словотворчі елементи: *анти-, інтер-, суб-, екс-, пост-, моно-*.

13. Встановіть відповідність між юридичними термінами у терміносистемі цивільного права: пропозиція укласти договір, прийняття пропозиції укласти договір, оферта, акцепт.

14. Установіть відповідність між українськими та іншомовними юридичними термінами, що належать до однієї терміносистеми: *політичні права, активне виборче право, пасивне виборче право, право на життя, заборона смертної кари, застосування летальної сили*. Котрі з цих термінів є ядром, а котрі периферійними термінами і у якій саме терміносистемі?

15. Випишіть з юридичної енциклопедії дефініції понять «закон», «право», «законодавство», «нормативно-правовий акт», «кодекс», зробивши бібліографічний опис із зазначенням сторінки. Які ознаки відповідних понять закріплено у дефініціях, а які, на вашу думку, не закріплено?

16. Запишіть 10 українських юридичних термінів, котрі походять з латинської чи грецької мови. Знайдіть їх дефініції – нормативні чи наукові.

17. Запишіть 10 юридичних термінів, котрі входять до терміносистеми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (в її офіційному перекладі українською мовою). Чи відрізняється зміст понять, що позначаються цими юридичними термінами, у правовій системі України? Відповідь поясніть з покликанням на дефініції цих термінів.

РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ І РЕДАГУВАННЯ ТЕКСТІВ У ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

4.1. Помилки як інструмент дослідження мови

Спершу проаналізуємо найбільш типові випадки використання елементів офіційно-ділового стилю, а потім – помилки, пов’язані з нерозумінням його специфіки. Неодноразово в науковій літературі вже відзначалося, що розщеплені присудки, а також конструкції «розщеплений присудок + іменник» у тексті публікації сприймаються як канцеляризми. Однак вони доволі поширені: *«два нові заклади були відкриті», «понад 23 тисячі киян матимуть можливість отримувати», «проводиться перерахунок надбавки, «утеплення дає можливість заощадити», «дасть змогу відключити», «рішення сьогодні буде розглянуте депутатами». У більшості випадків їх надзвичайно просто замінити без будь-яких інформаційних втрат: «надбавки перераховуються», «заклади відкрилися», «депутати розглянуть».*

Стилістичною помилкою в будь-якому творі, окрім текстів офіційних документів, є вживання кількох поспіль іменників. Особливо – при збігові відмінкових закінчень: *«внесено подання начальнику... про усунення порушення вимог кримінально-процесуального закону»* Очевидно, що зрозуміти це повідомлення читачеві було б набагато легше, якби автор чи редактор спростили виклад, усунувши при цьому ще й багатослів’я, адже **«порушення вимог закону» – це порушення самого закону**. Наприклад: *«внесено подання начальнику... Низка рекомендацій, що містяться в ньому, допоможуть усунути порушення кримінально-процесуального закону».*

Часто в текстах використовуються складні для сприймання, незрозумілі пересічному читачеві слова. Переважно це запозичення: *«платниками податку є фізичні та юридичні особи, у тому числі нерезиденти», «існуючу променаду мають намір реконструювати та в перспективі розширити»,*

«санстанція... здійснюватиме... дератизацію від гризунів, кліщів, комарів...» (ВК – 2011 – № 175); *«комунальне підприємство... розробить кошторисну документацію для термосанасії будівель бюджетної сфери», «будівництво об'єкта відбувається способом мікротунелювання тунелепрохідного комплексу», «в лісах не займаються рекреаційною діяльністю»* (X – 2011 – №178). Чи не краще в цих випадках було б знайти українські відповідники: *«місце для прогулянок», «знищення гризунів», «утеплення будівель», «діяльність, спрямована на організацію відпочинку людей»*. Інформація ж про *«нерезидентів»* чи *«мікротунелювання тунелепрохідного комплексу»* може бути цікавою лише фахівцям, а не широкому загалу читачів.

Не менш поширені складні речення або речення із великою кількістю підрядних: *«У суді розглядається кримінальна справа щодо двох дільничних інспекторів Святошинського райуправління міліції, які незаконно затримали громадянина, доставили до опорного пункту міліції, де завдали йому тяжких тілесних ушкоджень, внаслідок чого чоловік помер»* (ВК – 2011 – № 175 – С. 3). Власне, у повідомленні використано стиль протоколу. «Безперервність зв'язків одного виду» [9], заважає адекватному розумінню тексту, не дозволяє читачеві правильно ранжувати інформаційні фрагменти за значимістю. Відредагуємо подібний приклад. Замість довгих і заплутаних пояснень *«новий колектор, який після введення в експлуатацію дозволить відключити насосну станцію, що призведе до економії енергоресурсів і тим самим знизить вартість водовідведення»* (X – 2011 – №178 – С. 2) краще сказати: *«новий колектор дозволить відключити насосну станцію, зекономити енергоресурси і знизити вартість водовідведення»*. Логічна зв'язність також порушується, коли підрядне речення віддаляє означення від означуваного: *«У зв'язку з черговим підвищенням прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, з 784 грн до 800 грн з 1 грудня 2011 року буде проведено перерахунок складових пенсійної виплати, розмір яких визначається від цього показника»* (X – 2011 – №178 – С. 1). Краще було б сказати: *«Для осіб, які втратили працездатність, прожитковий мінімум*

підніметься з 784 грн до 800 грн. У зв'язку з цим із 1 грудня 2011 року буде проведено перерахунок складових пенсійної виплати».

Ще одна проблема авторів, які перебувають під впливом стилю опрацьованих ними ділових паперів, – невмотивоване використання сталих висловів, кліше. У переважній більшості випадків такі вислови нічого не означають і призводять до появи ще однієї помилки, багатослів'я: «що стосується... тріщин, то цей показник теж має виражену тенденцію до зростання» (замість «кількість тріщин збільшується»), «це той чинник, який дається людині природою»; «важливим моментом є режим харчування...», «щодо відпочинку дорослих, то для них облаштовують місця для гри в доміно» (ВК – 2011 – № 175 – С. 14-15); «робота над комп'ютером носила дослідницький характер з метою експериментальної перевірки принципів побудови універсальних цифрових ЕОМ», «якщо говорити про відмінності «Ланоса» з автоматом перед аналогом із МКПП, то змін досить багато» (ВП – 2012 – №3); «опрацювали матеріали щодо діяльності цих господарств, зокрема у частині забезпечення відповідною інфраструктурою місць відпочинку населення в природних умовах» (Х – 2011 – №178 – С. 2). З огляду на численність таких хиб стилю, варто все-таки зайвий раз наголосити: читачеві газети завжди буде приємніше себе усвідомлювати «людиною, яка відпочиває на природі», аніж «населенням із відпочинком в природних умовах».

Перевантаження фактичним матеріалом, доцільність наведення якого досить сумнівна, – порушення інформаційних норм редагування. Автори й редактори мають пам'ятати, що не вся інформація, яка є в звітах певних установ, цікава читачеві: «До початку травня на напрямках прискореного руху Київ – Гребінка та Київ – Коростень – Шепетівка – Здолбунів поїзди зможуть розвивати швидкість до 160 км / год... У минулому році колійники Південно-Західної залізниці відремонтували понад 850 км колії. Зокрема, на напрямках прискореного руху пасажирських поїздів Київ – Гребінка відремонтували понад 156 км, на Київ – Коростень – Шепетівка –

Здолбунів – понад 430 км. Вони уклали 248 комплектів нових стрілочних переводів, із яких на напрямках впровадження прискореного руху – 157 комплектів швидкісних стрілочних переводів, що дозволяють здійснювати рух пасажирських поїздів у межах станції зі швидкістю до 140 км/год... Крім того, до початку травня на напрямках прискореного руху Київ – Гребінка та Київ – Коростень – Шепетівка – Здолбунів запланували виконати низку ремонтно-колійних робіт. Відтак на 509,6 км колії поїзд розвиватиме швидкість до 160 км/год» (ВП – 2012 - №3 – С. 3).

Так само бездумно часто наводяться деталізовані переліки (класифікаційні списки), які є власне цитатами, фрагментами законів: *«Вони сплачують податок залежно від частки нерухомості, яка належить їм. Не оподатковуються: 1) об'єкти житлової нерухомості, які перебувають у власності держави або територіальних громад (їх спільній власності); 2) об'єкти житлової нерухомості, які розташовані...» (ВП – 2012 – №3 – С. 2).*

Наступна типова помилка – еkleктизм стилю. У межах одного повідомлення автор не повинен поєднувати засоби виразності, властиві різним функціональним стилям. Натомість читаємо: *«Його проводили у стінах Полтавської облдержадміністрації з ініціативи громадської ради при міськвиконкомі за дієвої підтримки колег з громадської ради, що діє при голові облдержадміністрації». Наявність великої кількості складноскорочених слів, кліше налаштовує на офіційну тональність повідомлення, однак у наступному реченні автор використовує яскраві епітети й метафори, тобто повертається власне до публіцистики: «Але полтавська громада вирішила довести очільникам міста, що вона не беззуба і не збирається мовчки «ковтати» квартплату, що злетіла у розмірах у 1,5 – 5 разів» (ВП – 2012 – №3).* Наведені вище приклади засвідчували помилки, пов'язані з надмірністю чи невмотивованістю використання засобів офіційно-ділового стилю мовлення в інформаційних газетних повідомленнях. Однак є й девіації, обумовлені складністю цього стилю.

Перш за все, привертає увагу величезна кількість повторів, тавтологій. У мові офіційних документів їх уникати не обов'язково, на відміну від мови ЗМІ. Однак помітити їх у такому тексті навіть редакторів не завжди просто, оскільки око звикає до стандартних, повторюваних конструкцій і висловів: *«Відповідно до нормативних документів, при проведенні заходів за участі великої кількості людей передбачені заходи безпеки»*; *«На станції Київської міської станції швидкої медичної допомоги...»* (ВК – 2011 – № 175); *«В Україні банки активно займалися кредитуванням населення до економічної кризи 2008 року, та, зіткнувшись з проблемою суттєвого зниження платоспроможності населення...»*; *«розмір яких визначається від цього показника. Розмір підвищення інвалідам...»* (Х – 2011 – №178); *«Спочатку МЕРМ планувалася як макет або модель Великої електронної рахункової машини (ВЕРМ), спочатку перша літера “М” у назві означала “модель”... 25 грудня 1951 року МЕРМ була прийнята комісією Академії наук і офіційно здана в експлуатацію. На цей момент аналогічні машини були тільки в США й Великобританії. До 1957 року МЕРМ активно експлуатувалася, у тому числі й при створенні водневої бомби»* (ВП – 2012 – №3).

Часто в текстах бачимо неточності слововживання: *«При розробці Генплану усі ці негаразди, про які зауважили представники громадської організації щодо лісів та лісопарків в столиці, ми врахували», «управління та організації... цілком не прийняли таку ініціативу», «Розмір підвищення інвалідам війни першої групи, передбаченого Законом України “Про статус ветеранів війни”, збільшиться з 392 грн до 400 грн»* (Х – 2011 – №178). Певна річ, ураховуються «зауваження», а не «негаразди»; ініціатива «не підтримується взагалі», а не «цілком не приймається»; збільшується «розмір виплат» (або «розмір підвищення виплат»).

На жаль, не знижується й частотність вживання кальок з російської: *«несуть потенційну небезпеку»* (краще – «становлять»), *«у повній мірі справляються»* («повністю»), *«судами на даний час задоволено»* («на цю годину», «нині»), *«в ході перевірки встановлено»*, *«у ході слідства вказані*

працівники міліції затримані» («під час»); «робота носила дослідницький характер» («мала»).

«Небезпечними» для авторів і редакторів у межах офіційно-ділового стилю залишаються поширені ускладнені речення. Неправильне узгодження дієприслівникових зворотів, амфіболія та інші логічні помилки – типовий наслідок бездумного «нанизування» скопійованих із документів синтаксичних кліше: *«Перейнявши закордонний досвід створення парків, умовою висаджування тут дерев також буде те, що будь-якої пори дня на всі лавки повинна падати тінь від рослин»;* *«У майбутньому не виключено, що їхня кількість збільшиться...»;* *«мною... організовано та спрямовано роботу, саме задля досягнення її ефективності з пріоритетних напрямів, фактичного поновлення прав і свобод громадян та інтересів держави»* (ВК – 2011 – № 175); *«Головне управління... розробило програму, як підвищити ефективність використання енергетичних ресурсів»* (X – 2011 – №178 – С. 2). Загалом, у інформаційних повідомленнях аналізованих видань («Вечірній Київ», «Вечірня Полтава», «Хрещатик») відзначається тенденція до зловживання офіційно-діловим стилем мовлення. Без великої в тому потреби використовуються: запозичення, терміни, кліше, стандартні вислови, складні синтаксичні конструкції, розщеплені присудки, розширені класифікаційні списки, деталізований виклад фактів, що мають сенс у звітах установ, але не потрібні пересічному читачеві.

Низка помилок у використанні цього стилю пов'язана також із нерозумінням його специфіки та особливостей використання. Часто зустрічаються тавтології, неточності слововживання, русизми, логічні помилки, відсутність узгоджень тощо. Невмотивованим у межах одного повідомлення є також тяжіння до еkleктизму, поєднання засобів виразності різних функціональних стилів мовлення.

Робиться це через бездумне копіювання текстів указів, звітів, протоколів, різних установ, відсутність аналізу інформаційної цінності фактів та адаптування тексту. Більшість помилок обумовлені не потребою

лаконізувати повідомлення і зробити його максимально точним, а поспіхом і недбалістю.

4.2. Адекватність автоматичного перекладу юридичних текстів

Діяльність сучасних перекладачів значною мірою спрямована на переклад міжнародної офіційно-ділової документації та інформаційно-публіцистичних текстів. Для полегшення їхньої роботи нерідко використовуються системи автоматичного перекладу, які надають можливість підтримувати низку європейських мов. Наразі частотними у використанні є сучасні програми Pragma бх, продукт компанії Trident Software, та онлайн-перекладач Google Translate, за допомогою яких можна здійснювати прямий переклад текстів, зокрема, з російської (англійської) на українську мову і в зворотньому напрямку. Ці системи машинного перекладу дозволяють здійснювати пошук слів у словниках; розпізнавати терміни; вставляти переклад у текст; створювати паралельні двомовні текстові бази даних; використовувати «пам'ять перекладача» – переклад з використанням нагромадженого досвіду; редагувати текст в багатомовному режимі з розбиттям екрана на вікна, у кожному з яких знаходиться текст відповідною мовою; зберігати форматування тощо [2].

На нашу думку адекватний переклад, на відміну від еквівалентного, не є відображенням оригіналу на іншій мові, але він має повністю передавати зміст першотвору, не викривляючи його. Досягнення адекватності в тексті перекладу передбачає можливе використання пояснюючих доповнень, пов'язаних з екстралінгвістичними факторами, культурними особливостями, або опущення деяких елементів тексту, без яких зміст не зазнає яких-небудь істотних змін. Стосовно адекватності автоматичного перекладу, то тут слід зважати на функціонально-прагматичний аспект категорії. Адекватність машинного перекладу ми визначаємо як адекватність відтворення основної прагматичної функції оригіналу.

Усі перекладачі усвідомлюють у глибині душі, що «юридичний переклад є неможливим. Сам вираз, здається, викликає протиріччя, та все ж потрібно перекладати законодавства та правові документи». Ці слова, які належать П. Чефі (1997: 69), звучать гостро, але правдиво. На відміну від інших галузей, право це не одна реальність, яку можна передати (більш-менш) будь-якою мовою, адже існує декілька реалій правової системи. Тому мова закону не просто описує незалежну реальність. Вона створює вищезгадану реальність. Юридичний переклад має свої особливі труднощі, які невластиві іншим галузям: це відбувається не тільки між мовами, а й між системами – реаліями.

Отже, юридичний переклад включає в себе не тільки переклад, а й перехід з однієї правової системи до іншої. Тому, процес юридичного перекладу складається не з трьох, а з чотирьох етапів, а саме: 1) розуміння тексту оригіналу; 2) порівняння правової системи мови оригіналу з правовою системою мови перекладу (яка називатиметься вторинною правовою системою); 3) передача повідомлення з мови оригіналу на мову перекладу; 4) відтворення тексту мовою перекладу.

Система словників повинна мати відповідну конструкцію. По-перше, система повинна охоплювати одну галузь права, наприклад, тільки кримінальний закон. У змісті повинні бути зазначені всі три шари лексики відповідного правового тексту, як це було описано у роботі М. Хрома:

- тільки юридична термінологія, не використовувати ніяку іншу лексику, окрім правової,
- юридична термінологія базується на повсякденній мові,
- повсякденні слова мають спеціальний відтінок у правовому контексті.

Накінець, у той час як словники в системі можуть бути одно- або двомовними, кожен з них і вся система може бути одного юридичного напрямку або двох. Як ми вже говорили, і, як теретично допускав такий вчений, як Г.-Р. де Гроот, юридичний переклад відбувається між двома визначеними юридичними системами: правовий порядок вихідного тексту і

правовий порядок одержувача. Це не означає, що перекладач повинен використовувати терміни з вторинної правової системи, він просто повинен бути в ній обізнаним. Для того, щоб система словників допомогла перекладачеві порівняти правові реалії, повинно бути чітко зазначено, які реалії взяті до уваги, і чи є вже схожі роботи.

Оригінальний зміст поділяється на три категорії:

- терміни-концепти, що мають повні відповідники у вторинній правовій системі,
- терміни-концепти, які мають часткові відповідники у вторинній системі та
- терміни-концепти, що не мають відповідників у вторинній системі.

Розглянемо класифікації перекладу за такими параметрами:

1. За параметром *перекладач і автор оригінального тексту* виділяють такі види перекладу: *авторський* (тобто переклад виконано самим автором тексту); *авторизований* (переклад редагує сам автор); *машинний* (тобто виконана на комп'ютері дія з перетворення тексту однією природною мовою в еквівалентний за змістом текст на іншу мову, а також результат такої дії); *змішаний* (переклад з використанням значної частки традиційної (чи машинної) переробки тексту).

2. За параметром *форма представлення тексту перекладу та форма представлення оригіналу за формою спілкування* виділяють такі види перекладу:

1) письмовий (переклад, виконаний в писемній формі: письмовий переклад писемного тексту (переклад письмового тексту, виконаний у писемній формі); письмовий переклад усного тексту (переклад усного тексту, виконаний у писемній формі));

2) усний (переклад, виконаний в усній формі: усний переклад усного тексту (переклад усного тексту, виконаний в усній формі); усний переклад письмового тексту (переклад письмового тексту, виконаний в усній формі); послідовний (різновид усного перекладу, здійсненого після прослуховування

певної одиниці тексту, в паузах між цими одиницями); однобічний переклад (усний переклад, здійснений тільки в одному напрямку, тобто з однієї мови на будь-яку іншу мову); двосторонній (послідовний усний переклад розмови, здійснений з однієї мови на іншу і навпаки)).

Класифікація вченої І. Алексєєвої [1] є дуже цікавою, тому що в ній чітко розділені між собою усний та письмовий переклади та виділено їх найбільш загальні підвиди. Отже, за І. Алексєєвою [Там само] виділяють такі типи перекладу як:

- Усний переклад (усний послідовний переклад (абзацний-фразовий переклад): однобічний / двосторонній; синхронний переклад (усний переклад, здійснений практично одночасно з виголошенням тексту-оригіналу); переклад з листа);
- Письмовий переклад (машинний (комп'ютерний) переклад; переклад + адаптація (приспонування тексту до рівня компетентності реципієнта; як правило, це спрощення тексту); переклад + стилістична / літературна обробка (відновлення єдності стилю та вирівнювання логіки змісту, оскільки це не в повній мірі вдалося авторові оригіналу); авторизований переклад і співавторство (перекладач вносить власні зміни); Вибірковий переклад (переклад тільки тієї інформації, яку вимагає замовник)) [Там само].

3. За параметром *жанрово-стилістичні особливості* виділяють такі види перекладу: *науково-технічний* (переклад науково-технічних текстів і документації); *суспільно-політичний* (переклад суспільно-політичних текстів); *художній* (переклад художніх текстів); *військовий* (переклад текстів з військової тематики); *юридичний* (переклад текстів юридичного характеру); *розмовно-побутового характеру* (переклад текстів розмовно-побутового характеру).

Слід врахувати, що досліджений нами юридичний текст оригіналу відповідає російській правовій системі, а юридичні терміни та формулювання є відповідно її відображенням. Текст українського перекладу призначений для використання в українській правовій системі з відповідною для неї

юридичною термінологією. Мовні звороти і синтаксичні конструкції, властиві російському юридичному тексту, не завжди мають еквіваленти в мові тексту перекладу. У цьому випадку редагування перекладу спрямовувалось на пошук українських конструкцій, аналогічних за функціями до граматичних структур оригінального тексту.

4.3. Співвідношення перекладознавства й теорії редагування.

Перекладознавство і теорія редагування як науки складаються з низки компонентів – парадигм, базових понять, постулатів, законів (закономірностей), одиниць, теорій, концепцій, типових методів опрацювання текстів. За такого підходу зрозуміло, що перекладознавство і теорія редагування збігаються щодо лінгвістичних одиниць, які вони опрацьовують, а також щодо застосовуваних методів традиційної граматики й граматики тексту, а також в плані закономірностей, які регулюють співвідношення таких характеристик тексту, як складність, точність і зрозумілість: 1) що точнішим є текст, то менш зрозумілим він є для читачів; 2) що складнішим є текст, то менш зрозумілим він є для читачів; 3) що точнішим є текст, то складнішим він є для читачів.

Розглянемо й наявність перехрещення в означенні перекладознавства та теорії редагування. Так, за однією з концепцій, редагування розглядають як переклад із не зовсім правильної мови на мову правильну. Таку модель редагування теоретично уявити можна, проте вона не має під собою реальної комбінаторної моделі, оскільки від кож-ного правильного компонента можна утворити безконечну кількість похідних неправильних компонентів. Тому таку концепцію швидше можна розглядати як «наукову метафору», але не як реальний науковий підхід.

За іншою концепцією, редагування розглядають як переклад з внутрішньої мови автора на зовнішню мову реципієнта. Зрозуміло, що таке розуміння редагування значною мірою ґрунтується на творчому редагуванні,

яке внаслідок дії закону про авторське право має обмежену сферу застосування. Якщо все ж припустити можливість творчого редагування перекладів без обмежень, то потрібно враховувати, що редактор при редагуванні перекладів у більшості випадків не може проникати у внутрішню мову автора (це можливо лише щодо тих творів, автори яких є сучасниками перекладача). Інша річ, що редактор може проникати у внутрішню мову сучасного йому перекладача. Проте якщо розглядати таку модель редагування, то тоді виявиться, що редактор повинен мати справу з двома внутрішніми мовами – і внутрішньою мовою автора, і внутрішньою мовою перекладача. За такої моделі (переклад – похідна від двох внутрішніх мов) робота його буде зводитися не до контролю перекладу та його виправлення, а швидше до редагування тексту оригіналу на засадах інтерпретування. Однак це заперечує саму можливість перекладу, що суперечить вихідному постулату про таку можливість. Тому такий підхід також має бути відкинутим.

Як свідчить досвід, складним виявляється переклад поширеної у науковому стилі конструкції з фразеологічним сполученням «в качестве кого-то (чего-то)». Словосполучення «*в качестве сетевой операционной системы*» слід перекласти так: «*як мережева операційна система*». Для наукового стилю юриспруденції характерна наявність слів, які позначають процесуальні поняття. У цьому зв'язку треба розрізняти назви дій (процесів) і назви наслідків дії (процесу). В українській мові на позначення дій (процесів) зазвичай бажано уживати віддієслівні іменники, утворені від дієслів недоконаного виду за допомогою *-ання, --иття, -уття* (змінювати – змінювання). Слід пам'ятати, що у наукових текстах переклад дієслів залежить від контексту: «*иногда встречаются ошибки*» – «іноді трапляються помилки», «*оказать влияние*» – «вплинути», «*следовать примеру*» – «брати за приклад», «*требуются специальные приёмы*» – «необхідні спеціальні заходи», «*следует отметить*» – «слід зауважити». Виникають труднощі й під час перекладу конструкцій з активно вживаним

дієсловом «является», яке в українській мові уживається тільки в художньому стилі, переважно в поетичних творах. У науковому стилі уживаються форми «виявляется, є». Але обирати відповідну форму слід, ураховуючи значення контексту. Конструкція «что является чем» перекладають як «що є чим» або «чим є що». Якщо ж російське дієслово «являются» уживається зі значенням «обнаруживать, проявляют», воно перекладається за допомогою дієслова «виявляется». «Основным компонентом является знаковая система» – «основним компонентом є знакова система». Що ж до перекладу дієслів у наукових текстах, то він залежить від контексту: *следует отметить* – *слід зауважити*; У наукових текстах юриспруденції часто вживаються так звані кліше, які структурують текст. Вони мають перекладатися як одне ціле. Наприклад, «в заключении» – «на закінчення»; «другими словами» – «інакше кажучи»; «прежде всего» – «насамперед»; «в настоящее время» – «зараз», «нині», «наразі»; «в результате» – «внаслідок», «як наслідок».

Значні проблеми під час перекладу текстів наукового стилю спричиняє дієприкметник, який активно уживаний у текстах наукового стилю російської мови. У сучасній мові функціонують тільки ті дієприкметники, які втратили дієслівні ознаки й перейшли до класу прикметників. При цьому слід пам'ятати, що активні дієприкметники теперішнього часу відтворюються прикметниками. Наприклад, «господствующий» – «панівний», «разрушающий» – «руйнівний». Натомість поширені у сучасній українській мові віддієслівні прикметники на -льний. Наприклад, *снижувальний*, *ослаблювальний*. Пасивні дієприкметники на -ний здебільшого заступаються дієприкметниками на -ний: *познаваемый* – *пізнавальний*, *производимый* – *вироблюваний*.

Як бачимо, переклад наукових текстів українською мовою справа нелегка. Двомовній людині важко розрізнити українські та російські мовні засоби. Слушним у цьому контексті є зауваження відомого українського мовознавця О. Пономаріва. На його думку, чимало мовців вважають, що до-

силь будь-яке російське слово вимовити з українською фонетикою – і воно автоматично ввійде до нашої мови. Уже багато років «побутують» покручі *співпадати* і *співставляти*, не маючи жодних перспектив набути прав громадянства в українській літературній мові, бо для цих понять існують давні українські слова *збігатися* і *зіставляти*, що обросли гніздами похідних: *збіг*, *збіжний*, *збіжність*; *зіставлення*, *зіставний*, *зіставність*. Тож, перш ніж запозичати щось у сусідів, радить мовознавець О. Пономарів, варто добре пошукати у скарбниці рідної мови [37, с. 55].

Під час комп'ютерного перекладу порушуються синтаксичні, лексичні, граматичні, орфографічні норми української мови. Розглянемо детальніше найпоширеніші помилки. Порушення морфологічних норм української мови, а саме: неузгодженість числівників з іменниками: *два чоловіка* (правильно *чоловіки*); неврахування наявності різних типів і варіантів закінчення в родовому і давальному відмінках іменників чоловічого роду другої відміни: *терміна* виконання (замість *терміну* – тривалість дії); помилки, пов'язані з невідповідністю української системи прийменни-кових конструкцій російській: *по науковій роботі* (правильно *з наукової роботи*), *при таких умовах* (замість *за таких умов*); неправильний переклад стійких зворотів: *відповідності* з (правильно *відповідно до*); неправильне утворення ступенів порівняння: *самий розповсюджений* (правильно *найбільш розповсюджений*, *найрозповсюджений*).

Розглянемо найпоширеніші синтаксичні помилки. *Уживання конструкцій з розщепленими присудками, що не є усталеними дієслівно-іменниковими зворотами*. Типовою синтаксичною помилкою є надуживання реченнями з розщепленим присудком у формі *дієслово + віддієслівний іменник*, де значення передає саме іменник, а дієслово лише вказує на дію взагалі. Такий присудок, з одного боку, є типовим виявом іменного характеру викладу, не властивого українській мові, в якій логічний наголос найчастіше падає на дієслова, а з іншого боку – обтяжує речення зайвими словами. Вітчизняні мовознавці радять замість розщеплених присудків, що не є

усталеними дієслівно-іменниковими сполуками, уживати природніший для української мови й економніший засіб – дієслово: *проведено аналіз – проаналізовано, зроблено припущення – припущено.*

4.4. Найпоширеніші помилки в наукових публікаціях і шляхи їх уникнення

Лексичні помилки

Широко, на жаль, науковці послуговуються пасивним дієприкметником минулого часу *даний*, утвореним від дієслова *давати/дати*. Архісемою 13 лексичних значень слова, зафіксованих у тлумачному словнику, є «передавати», тому аналогічними є вирази *дану проблему розробляли такі науковці, у даній роботі розглядається*, бо виходить, що наукова робота, проблема не вивчалися науковцями, а були їм нав'язані або вручені як готове дослідження. Отже, уживаймо вирази *цю (названу, означену) проблему розробляли, у роботі (дослідженні) розглянуто.*

У науковому стилі часто вживаною є лексема *слід*: *Слід відзначити, що дослідники до цього часу не мають єдиного погляду на критерії визначення «історичних назв».* Слово *слід* має омонімічні значення, але в обох випадках переважає сема «відбиток», метою ж дослідників є наголосити на доцільності, доречності якоїсь дії, тому в реченнях з подібним значенням краще послуговуватися синонімічним рядом *варто, доречно, доцільно, не зайво, не шкодить*. Якщо ж йдеться про потребу в якійсь дії, краще вживати слова синонімічного ряду *треба, потрібно, необхідно, належить*, об'єднаних спільним значеннєвим компонентом «вимога до дії».

Учені роблять *наступні висновки, висувають наступні пропозиції*, не задумуючись над тим, що слово *наступний* передає значення «який наступає, розташовується або з'являється слідом за ким-, чим-небудь», тому краще вживати вирази *такі висновки, такі пропозиції*.

Наслідком незнання лексичного значення слова є **плеоназм** – введення у мовну тканину висловлювання зайвих, надлишкових слів, які структурно обтяжують фразу, оскільки є семантично порожніми. У науковому стилі, який передбачає точність і стислість вислову, не може бути плеоназму, але й досі можна прочитати *дисертаційне дослідження*, хоч дисертація вже позначає «розвідка, роздуми, дослідження» (лат. *dissertare* – міркувати, обговорювати). Наведемо приклади плеонастичних висловів: *головний пріоритет* (нормативно: *пріоритет*), *статистичні підрахунки* (нормативно: *статистика* або *підрахунки*), *переважна більшість* (нормативно: *більшість*), *всі решта* (нормативно: *решта*), *чинний на сьогодні* (нормативно: *чинний*), *свій авторський* (нормативно: *свій* або *авторський*), *рік тому назад* (нормативно: *рік тому* або *рік назад*), *останнім часом у сучасній науці* (нормативно: *останнім часом у науці* або *у сучасній науці*), *наукова монографія* (нормативно: *монографія*) та ін. Тож речення *Історично так склалося, що кожен народ прагне мати свою власну державу* потребує редагування (правильно або *свою державу*, або *власну державу*).

Виразною вадою писемних наукових текстів є й **тавтологія** – змістове дублювання, повторення тих самих або однокореневих слів, що є порушенням чистоти мови. З-поміж особливо частотних – тавтологічні словосполучення, як-от наприклад: *відшкодувати шкоду* (правильно: *відшкодувати збитки* або *компенсувати шкоду*), *внести внесок* (зробити *внесок*), *забезпечити безпеку* (*гарантувати безпеку*, а краще *убезпечити*), *корисне використання* (*корисне застосування* або *вигідне використання*), *широко поширений* (*значно поширений*). Тавтологічним, на думку мовознавця Пилипа Селігея, слід визнати й усталений термін *громадянське суспільство* (калька з англ. *civil society*), його власне український відповідник – *громада*.

Нав'язливі повторювання тих самих слів або коренів провають звичку писати довжелезними реченнями, яка властива прихильникам наукового жаргону. Крім того, що такі речення суперечать законам людського сприйняття й нормам мовної естетики, вони унаочнюють

комунікативну незграбність тавтологій. Від багатократних словоповторів виклад стає громіздким, плутаним, а зміст — малозрозумілим:

*Основна мета **формування** професійної свідомості бібліотекарів — досягти відповідності підготовки фахівців, здатних до виконання завдань організації, підтримки **суспільної** взаємодії на різних рівнях функціонування системи **соціальних** комунікацій, **суспільної** діяльності в розмаїтті **форм** і засобів, інформатизації та медіатизації, **сфери** культури й **сфери соціального** управління, тенденціям і змінам у цих **сферах**.*

У науковому тексті автор може цілеспрямовано повторювати раз у раз певний термін, бажаючи досягти точності, уникнути різночитань і кривотлумачень. Якщо ж повтори — наслідок мовного недбальства, вони, безперечно, є стильовою вадою. Зазвичай такі повтори виникають, коли автор не вміє послуговуватися займенниками та синонімами, не бажає шукати стисліші способи викладу: *Залучення та використання сучасних інформаційних технологій в **процесі** навчального **процесу** має як позитивні, так і негативні наслідки; Узагальнено підходи до аналізу сутності банківської **системи** з використанням теорії **систем**, що дало змогу охарактеризувати банківську **систему** як велику динамічну цілеспрямовану відкриту **систему**.*

Багатослів'я (тавтологія і плеоназм) виникає, як правило, через незнання семантики слів іншомовного походження або ж у зв'язку з концентрацією уваги мовця на однакових ознаках того ж предмета, явища. Мовленневої надлишковості можна уникнути шляхом семного аналізу компонентів словосполучення.

Існування лінгво-культурного феномена **міжмовних омонімів** може спричиняти невмотивоване ототожнення інтерслів, яке веде до змін у значенні. Міжмовні омоніми відрізняються семантичним обсягом, особливостями сполучуваності та стилістичними характеристиками. Прокоментуємо ненормативне вживання у писемній науковій комунікації

слова *область*: *Поняття відсотка широко використовують як у практичній діяльності, так і в різних областях науки.*

Міжмовні омоніми рос. *область* і укр. *область* мають спільну семантику «*частина країни, край, регіон*», проте українське слово *область* на відміну від російського не може вживатися із значенням «*галузь, сфера, царина*».

Помилконебезпечним місцем наукового твору є **інтерфедеми** та **росіянізми**, що з'являються у лексико-семантичній системі мови внаслідок мовних контактів. Вони нівелюють національно-мовну своєрідність і є лексичними аномативами. Наведемо приклади не виправданого калькування з російської мови, наприклад:

Є у випадку необхідності – правильний варіант: *у(в) разі потреби, якщо є потреба;*

Є являти собою – правильний варіант: *становити;*

Є залишитися без змін – правильний варіант: *не зазнати змін.*

Інтерфедеми утворюються шляхом буквального перекладу з урахуванням фонетико-вимовних норм мови, що зазнає впливу. Не мотивовані номінативно, вони не стають фактом мови, оскільки функціонують як паралельні, але не синонімічні до наявних засоби словесного вираження. Наприклад:

Є не співпадає (нормативно: *не збігається*) *із центром уваги;*

Є вірне (нормативно: *правильне*) *рішення;*

Є усі без виключення (нормативно: *без винятку*);

Є відноситися (нормативно: *належати*) *до покоління;*

Є автор відноситься (нормативно: *ставиться*) *до людини.*

Росіянізми – це слова чи мовні звороти, утворені за зразком російських мовних форм, що можуть зазнавати часткової адаптації до фонетичного складу чи словотворчих особливостей української мови. Наприклад:

Є наносити (нормативно: *здавати*) *збитків сільському та лісовому господарству;*

з жорсткістю дроту на протязі (нормативно: *протягом*) прогону змінюється.

Отже, створюючи науковий текст, потрібно ретельно перевіряти лексичні значення використовуваних слів, щоб уникнути двозначності, викривлення інформації та досягти максимальної однозначності, лаконічності висловлення.

Морфологічні помилки

Дослідники мають дотримуватися морфологічних норм наукового стилю. Морфологічні помилки – це такі ненормативні утворення, що не відповідають формальному вираженню однієї з граматичних категорій (роду, числа, відмінка, ступеня порівняння, особи, часу, способу, стану, виду). Залежно від частиномовної належності ненормативної одиниці типовими у текстах наукового стилю є такі різновиди морфологічних помилок:

- Анормативи у межах лексико-граматичного класу **іменників**:
  - ✓ неправильне визначення граматичного роду іменників (наприклад, *кандидатська ступінь* (ж. р) – нормативно: *кандидатський ступінь* (ч. р.);
  - ✓ порушення категорії числа: у *Миколаївській, Черкаській області* – нормативно: у *Миколаївській, Черкаській областях*; в *емоційній, інтелектуальній і вольовій сфері* – нормативно: в *емоційній, інтелектуальній і вольовій сферах*;
  - ✓ порушення категорії відмінка: *феномена, процеса, аналіза, лексикона, метода, сезону, графіку* – нормативно: *феномену, терміна, процесу, аналізу, лексикону, методу, сезону, графіка*;
статтів – нормативно: *статей*.

Пам'ятаймо, що деякі іменники чоловічого роду другої відміни мають і закінчення *-а*, і закінчення *-у*. Наприклад, *термін* у значенні «слово» – *терміна*, у значенні «строк» – *терміну*, *апарата* (прилад) – *апарату*

(установа), *елементу* (абстрактне) – *елемента* (конкретне), *інструмента* (одиничне) – *інструменту* (збірне), *рахунка* (документ) – *рахунку* (дія).

У давальному відмінку можуть уживатися паралельні закінчення іменників: *декану і деканові, ректору і ректорові*.

➤ Анормативи у системі **прикметника**:

✓ порушення норм утворення ступенів порівняння прикметників: *уживання у більш вузчому значенні* – нормативно: *вживання у вузчому значенні*;

Рекомендуємо уникати системної помилки щодо утворення ступенів порівняння прикметників. У наукових текстах слід надавати перевагу аналітичним формам вищого та найвищого ступенів. Для утворення найвищого ступеня варто послуговуватися словами *найбільш*, *найменш*.

➤ Ненормативні утворення форм **числівника**: *від п'ятидесяти до шестидесяти відсотків* – нормативно: *від п'ятдесяти до шістдесяти відсотків*, *п'ятьмома* – нормативно: *п'ятьома (п'ятьма)*, *трьом четвертих* – нормативно: *трьом четвертим*, *сімдесят одному* – нормативно: *сімдесяти одному*, *більше ста опитаних* – нормативно: *понад сто опитаних*, *одна третина студентів* – нормативно: *третина студентів*, *двохрічна перерва* – нормативно: *дворічна перерва*.

Пам'ятаймо, що із числівниками *два*, *три*, *чотири* іменники вживають у називному відмінку множини (*три студенти*, *чотири учні*), із числівниками *п'ять*, *шість*, *сім*, *вісім*, *дев'ять* – у формі родового відмінка множини: *шість монографій*, *вісім зошитів*. Рекомендуємо уникати помилки щодо закономірностей сполучуваності дробових числівників з іменниками (*отримали 5,2 бали* – нормативно: *отримали 5,2 бала*).

➤ Відхилення від морфологічних норм у межах лексико-граматичного класу **займенників**: *саме завдяки ньому* – нормативно: *саме завдяки йому*; *їх науковий керівник* — нормативно: *їхній науковий керівник*; *з других джерел* – нормативно: *з інших джерел*.

В українській науковій мові послуговуються вказівними займенниками *цей, той, такий* з прийменниками, що визначають логічні зв'язки між частинами висловлювання: *в тому випадку, з цією метою*. Уживають також означальні займенники *інший, увесь*, заперечний займенник *жоден*, натомість не доречні в науковому тексті неозначені займенники *щось, дещо, що-небудь*.

Щодо займенників *їх і їхній*, то щоб уникнути зайвого паралелізму, що створює плутанину, дослідниця наукової мови Олена Семенов радить в усному й писемному мовленні використовувати присвійний займенник *їхній*.

➤ Помилки у системі **дієслівних форм**, зокрема у вживанні дієприкметників: *з урахуванням сил, діючих в моделі* – нормативно: *з урахуванням сил, які діють у моделі*; *одним із періодично повторюючихся атмосферних явищ є ожеледь* – нормативно: *ожеледь є одним із атмосферних явищ, яке періодично повторюється*; *по обігріваних ділянках протікає струм* – нормативно: *по ділянках, які обігріваються, протікає струм*; **починаючий** дослідник — нормативно: *дослідник-початківець*.

Активні дієприкметники теперішнього часу науковій українській мові не властиві. Варто уникати ненормативних форм або замінити їх іменниками, прикметниками, підрядними означальними реченнями. Наприклад:

виступаючий на конференції магістрант – нормативно: *магістрант, що виступає на конференції*;

головуючий на засіданні спеціалізованої вченої ради – нормативно: *голова засідання спеціалізованої вченої ради*;

відповідаючий на запитання дисертант – нормативно: *дисертант, який відповідає на запитання*.

Отже, активних дієприкметників теперішнього часу на *-ачий (-ячий), -учий, (-ючий)* слід уникати, заступаючи їх спільнокореневими або з іншою твірною основою

прикметниками:

панівна ідея (а не «пануюча»)

зворушлива зустріч (а не «хвилююча»)

Є прийдешиє свято (а не «наступаюче»)

Є молоде покоління (а не «підростаюче»)

Є вдумлива людина (а не «думаюча»)

Є разючі результати (а не вражаючі)

Є домінантний (а не домінуючий)

Є навколишиє або довколишиє середовище (а не оточуюче середовище)

Є знеболювальний засіб або засіб для знеболення (а не знеболюючий)

Є керівна еліта (а не правляча)

іменниками:

Є доповідач, промовець (а не виступаючий)

Є відпочивальник (а не відпочиваючий)

Є завідувач кафедри (а не завідуючий кафедрою)

Є голова (а не головуючий)

Є вірянин (а не віруючий)

В українській науковій мові помітна й тенденція до уникнення дієприкметникових форм на *-уч(-юч-)* теперішнього часу й заміна їх на *-увальн-: констатувальний* замість *констатуючий*, *формувальний* замість *формуючий*, *об'єднувальний* замість *об'єднуючий*.

Синтаксичні помилки

Порушення синтаксичних норм може з'являтися у різних за структурою реченнях. Наукове мовлення позначене вживанням безособових та неозначено-особових речень, які використовують для описування фактів, явищ, процесів.

Сучасне українське науково-технічне й професійне мовлення суттєво перенасичено дієслівними формами на *-ся*. Групу зворотних дієслів в українському слововживанні вживають на позначення дії, спрямованої на самого її носія (*дитина вмивається*), виконувану в інтересах носія дії (*люди будуються*), означають дію двох і більше діячів, яка взаємно спрямована (*знайомі листуються*). За спостереженнями мовознавця Олександр

Сербенської, іноді дієслівні форми на *-ся* становлять 40–50 % від усіх використаних дієслівних форм: *звертається увага, вирішується проблема, висвітлюється думка, висувається гіпотеза* тощо. В українському науковому мовленні варто використовувати дієслова активного стану (*вивчили, дослідили, здійснили, узагальнили, створили, запропонували*).

Ненормативними є трикомпонентні пасивні конструкції, утворені дієсловом пасивного стану на *-ся*, іменником або займенником у формі орудного відмінка на позначення суб'єкта дії та іменником у називному відмінку, що позначає об'єкт дії, наприклад: *нами проводиться робота, текст визначається дослідниками*. Такі конструкції характерні для книжних стилів російської мови. Цю, нині типову конструкцію українських наукових текстів, треба замінювати органічною активною: *ми проводимо велику роботу, дослідники визначають текст*.

Отже, у науковому мовленні на зміну пасивним конструкціям треба активізувати питомі українські моделі:

➤ Безособові односкладні речення різних типів (із дієслівною формою на *-но, -то*; із модальними словами *треба, можна* в поєднанні з неозначеною формою дієслова тощо): *нормативними документами передбачено; дослідникам треба аналізувати; на рисунку показано*.

➤ Неозначено-особові моделі, у яких особу-діяча не названо, але його можна сприйняти як певне коло людей: *Одержані значення порівнюють із нормативними або аналізують у динаміці*.

➤ Узагальнено-особові речення, що виражають широкі узагальнення, загальні судження або через форму множини виявляють відтінок співпраці із читачем; активні конструкції з різними формами дієслівних утворень, які передають динаміку думки, точно й влучно відтворюють живе мовлення: *Одержані значення порівнюємо із нормативними або аналізуємо у динаміці*.

Українському науковому мовленню не властиві розщеплені присудки, утворені дієсловом та іменником, наприклад: рос. *предъявить требование* –

вимагати, рос. *подвергать критике* – критикувати, рос. *находиться в противоречии с чем-то* – суперечити чомусь.

Численними є випадки ненормативного вживання **прийменників** у сфері синтаксичних конструкцій. Трапляється, що для вираження логічних семантико-синтаксичних відношень уживають нехарактерні для певного контексту прийменники. Прикладами таких порушень є неправильне вживання форми залежного слова у словосполученнях, наприклад:

Є властивий йому (а не властивий для нього)

Є характерний для нього (а не характерний йому)

Є відзначати необхідність (а не відзначати про необхідність)

Є опанувати вміння (а не опанувати вміннями)

Є під час вивчення цієї теми (а не при вивченні цієї теми)

Є через несприятливі умови (а не із-за несприятливих умов)

Є дискусія щодо забруднення ґрунту (а не дискусія відносно забруднення ґрунту)

Є у місті Київ (а не у місті Києві)

Є за часів панування (а не при пануванні)

Є згідно з фактами (а не згідно фактів)

Є відповідно до правил (а не відповідно з правилами)

Типовою синтаксичною помилкою є ненормативна побудова речень з **відокремленими обставинами**, вираженими дієприслівниковими зворотами:

Є Визначивши напрями застосування моделювання на заняттях «Юридичне документознавство», було розроблено програму курсу;

Варто пам'ятати, що у таких реченнях іменник-підмет має називати того діяча, якого стосується дія у дієприслівниковому звороті. Такі речення можна відредагувати, замінивши дієприслівниковий зворот підрядним реченням умовно-часового змісту або трансформували його з метою заміни підмета:

Є Визначивши напрями застосування моделювання на заняттях «Юридичне документознавство», ми розробили програму курсу;

œ Розв'язавши задачу в декартовій системі координат, отримаємо функцію, залежну від декількох невідомих.

Окрему групу синтаксичних помилок становлять ненормативні утворення, які засвідчують порушення **відповідності займенникових еквівалентів замінюваним словам** (*формувати творчу особистість учня, розвивати їхні (нормативно: його) здібності*). Як відомо, займенники поряд з іншими лексичними елементами (прислівниками, частками) є засобом вираження синтаксичного зв'язку частин у складному реченні та засобом об'єднання речень у складному синтаксичному цілому. Редагування подібних конструкцій може потребувати заміни значної частини тексту, введення необхідних уточнень.

Якщо правильність утворення тієї чи іншої морфологічної форми можна перевірити за словником, то, будуючи речення чи словосполучення, автор змушений здебільшого покладатися на свій мовний досвід та практику використання таких синтаксичних конструкцій у текстах.

Стилістичні анормативи.

Поширеними у наукових текстах є недотримання стилістичних норм мовлення. Власне стилістичними вважають ті помилки, які порушують стиль викладу матеріалу, регулюють доцільність використання мовно-виражальних засобів у конкретному лексичному оточенні.

Так, у науковому стилі не варто вживати зменшено-пестливі форми, синоніми емоційно-зниженого забарвлення, розмовну лексику тощо (*Спектр використання фосфатних сполук є величезним; З усіх грандіозних запасів цієї життєво важливої рідини...; ...помолодшала і гіпертонічна хвороба, неврози, зачастили випадки депресій...; Бюджет прожиткового мінімуму є межею крайньої убогості...; Дивовижно, але упорядники словника в жодному поясненні...; Мова – це багатюще джерело засобів...).*

Стилістичні норми необов'язкові для порозуміння, але важливі для культури мови. Вони поширюються здебільшого на випадки вибору

варіантних засобів мови. Опанування стилістичних норм вимагає від мовця досконалого знання системи мови, її виражальних засобів. Таких порушень чи не найбільше у текстах науково-дослідницьких робіт студентів.

Молодий дослідник повинен усвідомлювати, що літературну обробку великих робіт (дипломних, кваліфікаційних) краще виконувати у кілька стадій: спочатку підготувати попередній виклад, а потім скласти стислий варіант, який містить у собі суть роботи, після цього подати розгорнутий виклад. Після завершення кожного розділу (підрозділу) необхідно уважно перечитати його, а після закінчення всієї роботи слід прочитати її заново. При повторному читанні часто виявляються помилки, повторення, суперечності, невдало дібрані мовні елементи тощо.

Основними причинами породження ненормативних одиниць є незнання норм сучасної літературної мови, потужний вплив російської мови, що позначився на всіх рівнях мовної системи, дія аналогії до інших граматичних форм тощо.

Добре знання мови, володіння її літературним стандартом є запорукою ефективності будь-якої фахової комунікації, у тому числі наукової. Наукове мовлення дослідника має бути розвинене так само добре, як мислення, інтуїція, пам'ять, увага, оскільки виявляє інтелектуальні можливості людини, рівень її мислення, ерудицію, загальну культуру. Від мовних умінь значною мірою залежить успіх або неуспіх науковця. Для вдосконалення наукового мовлення, вироблення власного стилю корисно читати ґрунтовні наукові праці, підмічати, як організовано текст, ужито мовні засоби, стилістичні прийоми, терміни.

4.5. Коректурні знаки для виправлення текстових оригіналів

1. Знаки заміни

1.1. Замінити літеру чи знак іншими: знаком перекреслюють замінювану літеру, повторюють його на полі навпроти рядка із заміною і праворуч від знака пишуть потрібну літеру.

Замінюючи велику літеру малою, поряд зі знаком заміни на полі пишуть справа замінювану літеру й над нею ставлять дві короткі рисочки.

Замінюючи тире дефісом, поряд зі знаком на полі праворуч від нього ставлять дві рисочки, що позначають дефіс.

1.2. Замінити кілька літер, знаків, слів, цілий рядок іншими: знаком перекреслюють замінювані літери, слова, рядки; знак повторюють на полі й поряд справа пишуть потрібні літери й знаки.

2. Знаки вставлення

2.1. Вставити в слово пропущену літеру, літери, знаки та інші знаки заміни літери (знака): знаком перекреслюють літеру поряд із пропущеною чи пропущеними, знак повторюють на полі й поряд справа пишуть перекреслену літеру і пропущену (пропущені).

2.2. Вставити слово, словосполучення, речення, рядок: знак вставляють у міжслівний пробіл або між рядками, повторюють на полі й поряд справа пишуть вставлений текст.

3. Знаки видалення літер, складів, слів, рядків.

Використовують знаки заміни, до яких приєднують знак видалення, літеру, склади, слова, рядки, що треба видалити, перекреслюють знаком заміни і повторюють цей знак справа на полі; приєднують до нього справа внизу знак видалення.

4. Знак переставлення елементів набору

4.1. Поміняти місцями сусідні літери, склади, слова, рядки: однією дугою охоплюють один елемент, другою – інший.

Переставити сусідні літери, склади, слова можна також за допомоги знаків заміни.

4.2. Поміняти порядок кількох слів чи рядків: кожну частину знака ставлять над своїм словом чи біля свого рядка, на полі повторюють тільки знаки над словами згідно з їх номерами.

4.3. Переставити літеру, склад, слово, словосполучення, рядок, кілька рядків в інше місце (інший рядок): знаком охоплюють елемент, що переставляють, і ведуть лінію зі стрілкою до того місця, куди його слід переставити.

Під час переходу зі сторінки на сторінку стрілку виводять на поле й поряд пишуть у кружечку

На с. ХХХ, а на іншій сторінці малюють на полі кружечок зі словами всередині Зі с. ХХХ – і ведуть лінію зі стрілкою до потрібного місця: о О.

Коректурні знаки – система графічних позначок, які служать я вказівки місця та характеру виправлення помилок у тексті. Коректурні знаки допомагають економити робочий час на певні пояснення, оскільки вони є місткими і конкретними. Оволодіння коректурними знаками кожною діловою особою не тільки полегшить роботу укладачеві (автору) документа, а й вирішить проблеми з коректуванням документів у колективі

Виправлення в тексті, зроблені за допомогою коректурних знаків повинні наноситися синім або чорним чорнилом.

Не можна писати олівцем!

Усі коректурні знаки повинні бути чіткими.

У деяких випадках під час редагування використовують технічні способи виправлення помилок.

Для виправлення текстів службової документації використовуються загальноприйняті коректурні знаки.

За стандартом ГОСТ 16347-76 їх поділяють за призначенням на п'ять груп:

I група – знаки заміни, викиди й вставки;

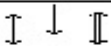

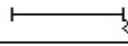
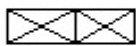

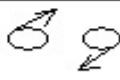
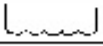

II група – знаки переміщення друкованих знаків;

III група – знаки змін пробілів;

IV група – знаки абзацного відступу, червоної строки;

V група – знаки виправлення технічних дефектів набору.

Таблиця 1

Коректурний знак	Призначення	Зразок застосування
	Друкувати текст з абзацу	$\geq$ Констатуюча частина може бути відсутня
	Ліквідувати абзац	Думка не закінчена. Абзац не потрібен
	Вписати літеру	Цілком ^у свідомо
	Вписати пропущене або замінити помилково написане слово	Документ ^{без} $\sqrt{\text{помилки}}$
	Вилучити проміжок між словами	Документ / (---) / знаходиться на виконанні
	Вилучити проміжок у слові	До[ку]мент
	Вилучити знак або літеру	Організація місця
	Роз'єднати слова, надруковані разом	Наказ має
	Вилучити зайві слова	Літературна мова ~~мова~~
	Вилучити зайвий текст	При підготовці наказів слід враховувати ~~Іх розпорядче та виконавче значення~~
	Відновити помилково закреслене слово	Активна ~~форма~~ вживається
	Поміняти місцями слова, надруковані поряд	Розпорядча ~~може~~ частина поділятися
	Поміняти місцями слова в реченні	Слова поміняти в реченні місцями
	Переставити з одного рядка в другий слово або групу слів	Кожен пункт наказу ~~арабськими цифрами~~ <u>нумерується</u>
	Вилучити розрядку	~~Наказ~~
	Замінити малу літеру великою	україна
	Замінити велику літеру малою	Пу ^н кт
	Збільшити інтервал	Текст повинен мати <u>наказову форму викладу</u>
	Зменшити інтервал	Для надання чіткості текстові наказу

Контрольні питання та завдання до Розділу 4

1. Дайте відповіді на запитання:

Які розрізняються форми та види перекладу?

Які вимоги висувають до наукового перекладу?

З чим пов'язані лексичні труднощі перекладу?

Який шлях перекладання вузькогалузевих термінів вважається правильним?

Як слід перекладати загальноповсякденні та загальнонаукові слова?

2. Відредагуйте комп'ютерний переклад тексту.

Адміністративне право юридично опосередковує більшу групу владних відносин за участю органів виконавчої влади. Це відносини пов'язані із здійсненням організаційно не підпорядкованими суб'єктами обов'язкових для виконання рішень органів виконавчої влади. Суттєвою особливістю даних відносин є потреба в їх захисті, необхідність характерних санкцій, що забезпечують стає функціонування владно-організаційних соціальних зв'язків. Дану задачу і покликаний виконати інститут адміністративної відповідальності. Він представляє з себе сукупність норм охоронного характеру, дія яких пов'язана з посяганням на стабільність владно-організаційних зв'язків суспільства.

3. Укладіть словник-порадник бажаних і небажаних словосполук для використання в науковому тексті юридичного фаху.

4. Чи є синонімами наведені ряди слів? Доведіть, з'ясувавши за словником їхнє значення. Поясніть стилістичні умови їхнього використання:

відпускати – продавати – видавати;

вид – вигляд – видовище;

становище – стан – положення;

спільний – загальний;

обумовлювати – зумовлювати;

здатний – здібний;

стосунки – взаємини – відносини – відношення;

говорити – виступати – мовити – ректи.

5. Як ви думаєте, чому з'являються неологізми? Назвіть декілька причин виникнення мовної одиниці *гугліж* (те ж, що й *гуглювання, гуглення*).

РОЗДІЛ 5. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО ВИКОНАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ

5.1. Вимоги до написання і оформлення науково-дослідних робіт

Основні етапи виконання наукової роботи

Будь-яке наукове дослідження, виконується в такій логічно взаємозумовленій послідовності:

- 1) вибір теми, її конкретизація та узгодження з науковим керівником;
- 2) добір літератури й критичний її огляд;
- 3) збір, відбір та вивчення інформації;
- 4) складання робочого плану викладення;
- 5) розширення, доповнення даних, їх уточнення й конкретизація;
- 6) виклад матеріалів та результатів дослідження;
- 7) формулювання висновків і пропозицій;
- 8) попереднє оформлення роботи;
- 9) усунення зауважень і недоліків після попереднього захисту та остаточне оформлення роботи;
- 10) зовнішнє рецензування роботи та оформлення відгуку наукового керівника;
- 11) написання доповіді й підготовка ілюстративного матеріалу;
- 12) захист роботи.

Наукова робота будь-якого рівня має бути присвячена такій темі, яка спрямована на розв'язання актуальних проблем сучасної теорії та практики освітньої діяльності. Здобувачу надається право обирати теми в межах орієнтовної тематики, що визначена спільно з викладачем з урахуванням наукового та практичного інтересу.

Основними критеріями, окрім інтересу здобувача є також актуальність, новизна і практична цінність; наявність теоретичної бази та необхідної статистичної інформації; можливість отримання від упровадження результатів дослідження навчально-виховного ефекту.

Процедура добору та опрацювання літературних джерел

Починаючи роботу з науковою темою, студент має ознайомитися з літературою з наукової проблеми. Основна література на початку роботи рекомендується науковим керівником. Вона допоможе охопити коло тих питань, з якими доведеться працювати. Цієї літератури достатньо лише на початок роботи. У процесі ознайомлення із змістом досліджуваної проблеми буде виникати все більше питань, які недостатньо або зовсім не висвітлено в рекомендованій літературі. Тому перше, на що варто звернути увагу — це знаходження джерел, що містять необхідні відомості.

Вимоги щодо змістовного наповнення структурних елементів роботи

Незалежно від обраної теми та виду наукової роботи вона складається з таких структурних елементів:

- **титульний аркуш** (прізвище, ім'я та по-батькові студента та керівника роботи повинні зазначатись повністю);
- **план або зміст** (залежно від виду наукової роботи. Важливим етапом написання роботи є складання плану, для правильної побудови якого потрібно проаналізувати наявну літературу з обраної теми. План повинен бути логічно витриманий, послідовний, відображати коло окреслених питань, що будуть розглядатись при розкритті теми, з виділенням основних питань, яким підпорядковуються всі інші. Він має бути коротким, чітким та змістовним. Необхідно намагатися зробити так, щоб усі питання плану являли собою єдину структуровано-логічну систему, в якій кожний наступний пункт розвиває і доповнює попередні. План наукової роботи повинен послідовно містити назви всіх структурних елементів: вступ, основну частину, висновки, список використаної літератури);

- **вступ**;

Вступ має наступні структурні елементи:

- 1) сутність наукової проблеми, її значущість, підстави і вихідні дані для розробки теми;
- 2) актуальність теми;

- 3) рівень розробленості в працях вітчизняних та зарубіжних учених;
- 4) обґрунтування необхідності проведення дослідження;
- 5) об'єкт та предмет дослідження;
- 6) мету та завдання дослідження;
- 7) перелік застосованих методів дослідження.

Обсяг та наповнення вступу визначається видом наукової роботи.

Актуальність дослідження. Шляхом критичного аналізу та порівняння з відомими розв'язаннями наукової проблеми обґрунтовується актуальність і доцільність роботи для розвитку відповідної галузі науки чи виробництва, особливо на користь України. Актуальність визначається не близькістю проблеми до сьогодення чи її нерозробленістю, хоч це, безперечно, суттєво на неї впливає. Актуальність теми – це її відповідність сучасним запитам науки та суспільства. Обґрунтування актуальності повинно вміщувати чітке хронологічне і тематичне визначення. В основі актуальності лежить, як правило, суперечливість між наявним – обмеженим, неточним чи навіть неспроможним знанням та елементами знання нового, яке не набуло завершеної форми; тому часто найкращим способом обґрунтування актуальності теми є розгляд її «оточення» – інших, пов'язаних з нею тем.

Загалом актуальність повинна виконувати дві функції:

- 1) показати місце цієї роботи (дослідження) у загальній проблемі;
- 2) визначити, що саме у загальній проблемі є нерозв'язаним та, відповідно, на спробу розв'язання чого спрямоване дослідження.

Висвітлення актуальності не повинно бути, з одного боку, багатослівним, а з іншого – формальним, таким, що лише повторює загальновідомі речі.

Ступінь дослідженості проблеми. Для того, щоб визначити ступінь дослідженості, необхідно провести огляд найбільш цінних та актуальних робіт з теми. Він має бути систематизованим аналізом теоретичної, методичної та практичної новизни, значущості, переваг та вад аналізованих робіт. Не варто тут повністю зазначати бібліографічний опис, достатньо

вказати прізвище автора, а поруч при необхідності проставити порядковий номер цієї роботи у списку використаних джерел. Основна помилка, яку допускають здобувачі – огляд має форму анотованого списку і не відбиває рівень дослідження проблеми.

Мета дослідження. Далі необхідно зазначити мету (яка була визначена здобувачем і його науковим керівником) та основні завдання роботи. Мета дослідження – це те основне, заради чого відбувається власне дослідження. Мета роботи повинна бути тісно пов'язана з назвою її теми та відображати кінцевий очікуваний результат. Залежно від того, наскільки зрозуміло і точно сформульовано мету роботи, настільки вдалими будуть її основні завдання, зміст, організація виконання, стиль викладу. Правильне визначення мети роботи дасть змогу виділити в ній основний напрямок дослідження, упорядкувати пошук і аналіз матеріалу, підвищити якість роботи, уникнути загальних міркувань. На основі сформульованої мети студент має визначити основні завдання, які необхідно розв'язати в процесі виконання роботи.

Завдання дослідження. Завдання дослідження повинні включати:

- вирішення певних теоретичних питань, які входять у загальну проблему дослідження;
- всебічне дослідження практики вирішення даної проблеми, виявлення її стану, вад, типових особливостей передового досвіду;
- обґрунтування необхідних заходів щодо вирішення даної проблематики;
- експериментальна перевірка запропонованої системи заходів;
- розробка методичних рекомендацій та пропозицій щодо використання результатів дослідження на практиці.

Об'єкт та предмет дослідження. Під об'єктом розуміють стан, процес або явище, на які спрямоване наукове дослідження з метою визначення сутності, закономірностей, тенденцій або можливостей впливу, використання, поліпшення. Предмет дослідження – це такий елемент об'єкту, через який можна зрозуміти сутність об'єкту. Тобто предмет вказує, який саме аспект об'єкта розглядається, які нові його властивості, відношення,

функції. У межах одного об'єкта дослідження можуть бути сформовані різні предмети. Наприклад, якщо темою обрано тему «Державне регулювання сектору малого та середнього бізнесу», то об'єктом дослідження буде достатньо широка сфера взаємин підприємств малого та середнього бізнесу з органами державної влади. У його межах можуть бути сформульовані різні предмети наукового дослідження, оскільки існують різні проблеми державного регулювання сектору.

Слід пам'ятати, що предмет обов'язково має бути вузьким за об'єкт і стосуватися наукової проблеми, яка реально існує. Ні в якому разі об'єкт і предмет не можуть бути тотожними поняттями. Відзначимо, що предмет дослідження доволі часто визначений у темі дослідження.

Наукова проблема – це сукупність нових, діалектично складних теоретичних або практичних питань, які суперечать існуючим знанням або прикладним методам у науці і потребують вирішення за допомогою наукових досліджень. Крім того, у вступі потрібно перерахувати методи наукового дослідження, які були використані під час написання наукової роботи. Перераховувати їх треба не відірвано від змісту роботи, а коротко та змістовно визначаючи, що саме досліджувалось тим чи іншим методом.

Методологічна основа дослідження не є самостійним розділом наукової роботи, однак від її чіткого визначення значною мірою залежить досягнення мети і завдань наукового дослідження. Під методологічною основою дослідження слід розуміти основне, вихідне положення, на якому ґрунтується дослідження. Методологічні основи певної науки завжди існують поза її межами і не виходять з самого дослідження.

Методологія як вчення про систему наукових принципів, форм і способів дослідницької діяльності має чотирирівневу структуру:

- методи наукового пізнання;
- загальнонаукові методи пізнання;
- наукові методи емпіричного дослідження;
- наукові методи теоретичного дослідження.

Загальних методів в історії пізнання – два: діалектичний і метафізичний. Це загальнофілософські методи.

Діалектичний метод – це метод пізнання дійсності в її суперечливості, цілісності і розвитку.

Метафізичний метод – метод, протилежний діалектичному, з його допомогою розглядають явища поза їх взаємним зв'язком і розвитком.

До загальнонаукових методів належать:

- аналіз та синтез;
- абстрагування та узагальнення;
- порівняння;
- дедукція та індукція;
- моделювання та аналогія;
- класифікація;
- логічний та історичний методи.

Аналіз і синтез є найбільш елементарними і простими прийомами, які становлять фундамент людського мислення. Об'єктивною передумовою цих пізнавальних операцій є здібність окремих елементів об'єкту до перегруповування, об'єднання і розділення.

Аналіз – це розчленовування цілого предмету на складові частини (сторони, ознаки, властивості або відносини) з метою їх всебічного вивчення.

Синтез – це з'єднання раніше виділених частин предмету в єдине ціле.

Абстрагування (ідеалізація) – це особливий прийом мислення, який полягає у відволіканні від ряду властивостей і відносин явища, що вивчається, з одночасним виділенням тих властивостей і відношень, що цікавлять дослідника.

Узагальнення – це такий прийом мислення, в результаті якого встановлюють загальні властивості і ознаки об'єктів. Операція узагальнення здійснюється як перехід від часткового поняття або думки до загального поняття або думки.

Порівняння — це процес встановлення подібності або відмінностей предметів та явищ дійсності, а також знаходження загального, притаманного двом або кільком об'єктам. Метод порівняння досягає результату, якщо виконуються такі вимоги:

- а) можуть порівнюватись такі явища, між якими можлива деяка об'єктивна спільність;
- б) порівняння має здійснюватись за найбільш важливими, суттєвими (в плані конкретного завдання) рисами.

Різні об'єкти чи явища можуть порівнюватися безпосередньо або опосередковано через їх порівняння з будь-яким іншим об'єктом (еталоном). У першому випадку зазвичай отримують якісні результати. Порівняння ж об'єктів з еталоном надає можливість отримати кількісні характеристики. Такі порівняння називають вимірюванням.

Індукція – це процес виведення загального положення із спостереження ряду часткових одиничних фактів, тобто пізнання від часткового до загального на підставі міркування, в якому загальний висновок будується на основі часткових висновків.

Дедукція – це спосіб міркування, за допомогою якого із загальних висновків з необхідністю слідує висновок часткового характеру. Вона тісно пов'язана з узагальненням. Якщо початкові загальні положення є встановленою науковою істиною, то методом дедукції завжди буде отриманий істинний висновок.

Дедукція відрізняється від індукції прямо протилежним напрямком руху думки.

Аналогія – це такий прийом пізнання, при якому на підставі подібності об'єктів в одних ознаках роблять висновок про їх подібність в інших ознаках. Аналогія з простим дозволяє зрозуміти складніше.

Моделювання – це вивчення об'єкту (оригіналу) шляхом створення і дослідження його копії (моделі), яка заміщає оригінал в певних аспектах, що цікавлять дослідника.

Дослідження методом моделювання диктується необхідністю розкрити такі сторони об'єкту, які або неможливо пізнати шляхом безпосереднього вивчення, або невігідно вивчати їх таким чином з чисто економічних міркувань.

Класифікація – розподіл тих або інших об'єктів на групи залежно від їх загальних ознак з фіксацією закономірних зв'язків між класами об'єктів у єдиній системі конкретної галузі знань. Класифікація – це також процес впорядковування інформації. У процесі вивчення нових об'єктів відносно кожного такого об'єкту робиться висновок: чи належить він до вже встановлених класифікаційних груп.

Історичний метод має за мету відтворення історії об'єкту, що вивчається, у всій своїй багатогранності, з урахуванням всіх деталей і випадковостей. Логічний метод – це, по суті, логічне відтворення історії об'єкту, що вивчається. При цьому ця історія звільняється від всього випадкового, неістотного, тобто це якби той самий історичний метод, але звільнений від його історичної форми.

В основі історичного методу лежить вивчення реальної історії в її конкретному різноманітті, виявлення історичних фактів, і на цій основі при розумовому відтворенні історичного процесу розкривається закономірність його розвитку.

Логічний метод виявляє цю закономірність іншим способом: він не вимагає безпосереднього розгляду ходу реальної історії, а розкриває її об'єктивну логіку шляхом вивчення історичного процесу на вищій стадії його розвитку. Об'єктивною основою такого способу дослідження є наступна особливість складних об'єктів, що розвиваються: на вищих стадіях розвитку вони відтворюють в своїй структурі і функціонуванні основні риси своєї історичної еволюції.

Історичний, і логічний методи виступають як прийоми побудови теоретичних знань. Помилково ототожнювати історичний метод з емпіричним описом, а статус теоретичного приписувати тільки логічному.

До наукових методів емпіричного дослідження відносять:

- спостереження;
- експеримент.

Спостереження – цілеспрямоване, організоване сприйняття предметів і явищ. Це один з найважливіших методів емпіричного дослідження. Спостереження використовується, як правило, там, де втручання в досліджуваний процес небажано або неможливо. Під спостереженням розуміється цілеспрямоване сприйняття явищ об'єктивної дійсності, в ході якого ми одержуємо знання про зовнішні сторони, властивості і відносини об'єктів, що вивчаються. Процес наукового спостереження не є пасивним спогляданням світу, а особливим видом діяльності, куди включається не лише об'єкт спостереження, але і засоби спостереження (прилади, засоби зв'язку, інформації). Цілеспрямованість спостереження зумовлена наявністю попередніх ідей, гіпотез, які становлять задачі спостереження. Наукові спостереження здійснюються задля добору фактів, що підтверджують або спростовують ту чи іншу гіпотезу і є основою для певних теоретичних узагальнень.

Експеримент — спосіб дослідження, відмінний від спостереження своїм активним характером. Це спостереження в спеціальних контрольованих умовах. Експеримент дозволяє, по-перше, ізолювати досліджуваний об'єкт від впливу побічних неістотних для нього явищ. По-друге, в ході експерименту багато разів відтворюється хід процесу. По-третє, експеримент дозволяє планомірно змінювати саме протікання процесу і стану об'єкту, що вивчається.

Науковими методами теоретичного дослідження є:

- формалізація;
- аксіоматичний метод;
- статистичні методи;
- сходження від абстрактного до конкретного.

Формалізація полягає в побудові абстрактно-математичних моделей, які розкривають сутність процесів дійсності, що вивчаються. При формалізації міркування про об'єкти переносяться в площину операцій із знаками (формулами). Відношення знаків замінюють собою висловлення про властивості предметів і їх зв'язки. Отже, створюється узагальнена знакова модель деякої наочної області, що дозволяє знайти структуру різних явищ і процесів при відволіканні від якісних характеристик останніх. Висновок одних формул з інших за строгими правилами математики представляє формальне дослідження явищ.

Специфічним методом побудови теорії є аксіоматичний метод. При аксіоматичній побудові теоретичного знання спочатку задається набір початкових тверджень, що не вимагають доказів. Ці твердження називаються аксіомами або постулатами. Потім з них за певними схемами правил виводу будуються тези. Сукупність початкових аксіом (тверджень, доказ істинності яких не вимагається) і виведених на їх основі тез, утворює аксіоматично побудовану теорію.

Велике значення в сучасній науці мають статистичні методи, які дозволяють визначати середні значення, характеризуючи всю сукупність предметів, що вивчаються.

Для того, щоб створити уявлення про природу явища та процеси його розвитку, необхідно в думках відтворити об'єкт у всій повноті і складності його зв'язків і відносин. Такий прийом дослідження називається методом сходження від абстрактності до конкретного. Застосовуючи його, дослідник знаходить спочатку головний зв'язок (відношення) об'єкту, що вивчається, а потім, крок за кроком простежуючи як він видозмінюється в різних умовах, відкриває нові зв'язки, встановлює їх взаємодію і таким шляхом відображає у всій повноті сутність явища, що вивчається.

Усі методи пізнання в науковому дослідженні завжди працюють у взаємодії. Їх конкретна системна організація визначається особливостями

предмету, що вивчається, а також специфікою того або іншого етапу дослідження.

- **основна частина** (розділи та підрозділи). В основній частині наукової роботи викладається сутність та зміст дослідження: базові теоретичні положення, що визначають сутність обраної теми, предмету дослідження, з урахуванням мети та завдань роботи; різноманітні концептуальні положення та підходи до зазначених проблем на основі аналізу спеціальної літератури; обґрунтовується та формулюється особиста точка зору з розглянутих проблем; здійснюється аналіз нормативного матеріалу за законодавством України, іноземних держав та міжнародно-правовими документами; пропонуються можливі шляхи вирішення виявлених проблем.

У науковій роботі неприпустимим є плагіат, коли чужі пропозиції видаються автором за власні.

- **висновки** Основною метою висновків є підсумки проведеної роботи. Дуже важливо, щоб вони відповідали поставленим меті та завданням. Тут не слід повторювати зміст вступу чи основної частини, а потрібно коротко, логічно та аргументовано сформулювати основні положення роботи. Вступу та висновкам потрібно приділити особливу увагу, але ці елементи роботи варто писати лише після того, як буде завершено основну частину.

- **список використаних джерел** Бібліографічний опис складають безпосередньо за друкованим твором або виписують з каталогів і бібліографічних покажчиків повністю без пропусків будь-яких елементів, скорочення назв тощо. Завдяки цьому можна уникнути повторних перевірок, вставок пропущених відомостей.

Джерела у списку літератури можна розміщувати одним із таких способів:

- 1) у порядку появи посилань у тексті;
- 2) в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків.

Відомості про джерела, включені до списку або зазначені у виносках, необхідно давати відповідно до вимог державного стандарту з обов'язковим наведенням назв праць.;

- **додатки (за необхідності)**. До додатків вносяться тільки великі за обсягом первинні інформаційні матеріали, на базі яких в основній частині наукової роботи розроблялися аналітичні таблиці, діаграми, графіки тощо або ті ілюстративні матеріали, які за обсягом більше 1 сторінки.

Додатки оформлюють як продовження роботи на наступних її сторінках, розміщуючи їх у порядку появи посилань у тексті. Додаток повинен мати заголовок, надрукований угорі малими літерами з першої великої симетрично відносно тексту сторінки. Справа над заголовком малими літерами з першої великої друкується слово — Додаток А і велика літера, що позначає додаток.

Додатки слід позначати послідовно великими літерами української абетки, за винятком літер Г, Є, І, Ї, Й, О, Ч, Ь, наприклад, додаток А.

Текст кожного додатка за необхідності може бути поділений на розділи й підрозділи, які нумерують у межах кожного додатка. Якщо додаток займає більше ніж одну сторінку, то на наступній обов'язково має бути зазначено «Продовження додатка А».

5.2. Загальні вимоги щодо оформлення текстової частини

Стиль викладення матеріалу

При формуванні тексту наукової роботи здобувачі мають дотримуватися наукового стилю викладання. Не допускається використання побутового або публіцистичного стилю чи надто складних словесних конструкцій, відступів від загальноприйнятої термінології.

Стилістичні вимоги до видів науково-дослідної роботи здобувача складаються з двох елементів: рівень мови та стиль або так званий академічний етикет.

Найбільш характерною особливістю письмової наукової мови є формально-логічний виклад матеріалу, тобто побудова тексту в формі роздумів та доказів. Академічний етикет передбачає вичерпну доказовість висунутих положень, змістовну завершеність, цілісність та зв'язаність тексту. Це досягається за допомогою спеціальних мовних засобів відображення логічних взаємозв'язків. Серед таких засобів слід назвати функціональні зв'язки (переважно вступні слова та звороти) – послідовність розвитку думки відображається за допомогою слів «на початку», «передусім», «потім», «поперше», «по-друге», «отже», «так» та ін., суперечливі відносини – словами «однак», «тим часом», «проте», «а втім»; причинно-наслідкові зв'язки – словами «відповідно», «тому», «завдяки цьому», «внаслідок того», «завдяки цьому», «відповідно до цього», «окрім того»; перехід від однієї думки до іншої – «перш ніж перейти до ...», «звернімося до ...», «розглянемо», «зупинимося на», «розглянувши ... перейдемо до», «необхідно зазначити», тощо, підсумовування відображається за допомогою слів «отже», «підводячи підсумки», «на основі результатів проведеного дослідження можна зробити висновки» тощо. Аргументування як логічний процес, суть якого – довести істинність власних суджень (тезу доказу) за допомогою інших суджень (аргументів, доказів) є важливим елементом будь-якої наукової роботи.

Зазначені слова та звороти не завжди прикрашають викладення матеріалу, однак стилістично прийнятні та необхідні у науковому тексті. Наприклад, якщо автор починає абзац зі слова «в дійсності» або «насправді», то читач налаштовується на сприйняття подальшого тексту як доказу положень, викладених вище. Слова «проте», «з іншого боку» налаштовують на очікування протиставлення, заперечення зазначеного вище. У наукових роботах такі слова використовуються для експліцитного виразу логічних взаємозв'язків, які інакше виразити неможливо. Іноді такі слова мають додаткову функцію – рубрикаторів тексту, оскільки сприяють більш глибокому логічному структуруванню.

Науковий текст відрізняється прагматичною спрямованістю на кінцевий результат. Тому в наукових роботах застосування слів має бути виваженим та максимально чітким, позбавленим стилістичних прикрас. Такий текст не передбачає художності, епітетів, метафор, емоційних засобів вираження. Принципову роль у науковому тексті відіграють спеціальні терміни, які необхідно використовувати у їх точному значенні, в необхідному місці. Не варто змішувати термінологію різних наук. Використовуються не лише окремі слова та терміни але й певні фразеологічні обороти, які перетворилися в певні терміни. Характеризуючи синтаксичну побудову наукового тексту, необхідно відзначити, що логічна цільність та зв'язність його частин потребує використання складних речень. Для них характерна розгалужена синтаксична система зі сполучниками та зв'язками. Здобувач не має прагнути до спрощення синтаксису своєї роботи, так як це призводить до втрати логічності. Разом з тим, синтаксична структура речень не має бути занадто складною.

Стиль наукової роботи — це стиль безособового монологу, позбавленого суб'єктивності та емоційності. Не прийнято використовувати займенник «я», а точку автора необхідно відображати за допомогою «ми». Згідно з науковим етикетом виклад у роботі власних думок автора здійснюється від третьої особи: «на нашу думку» або «на думку автора» тощо. Завдяки такому стилістичному прийому складається враження, що думка автора ніби імпліцитно підкріплюється думкою інших авторів. Окрім того, таке подання тексту виглядає більш скромно, дозволяючи автору не висувати себе на перший план. Для того щоб урізноманітнити текст, конструкції з займенником «ми» можна замінити «неозначено-особистими реченнями», наприклад «сутність розвитку можна розглядати з різних точок зору». Використовується також виклад авторської позиції від третьої особи (автор вважає, що) та пасивний стан (розроблено підхід до проблеми).

Принцип точності наукового мовлення повинен бути основним принципом написання наукової роботи. Лексичні помилки, пов'язані з

неправильним добором слів, призводять до сутнісного викривлення та ускладнюють текст. Текст має відповідати вимогам єдності термінології.

5.3. Розміщення тесту на папері

Наукову роботу друкують за допомогою персонального комп'ютера на одній стороні аркуша білого паперу формату А4 (210*297 мм). Текст необхідно друкувати, залишаючи поля таких розмірів: верхній, нижній, лівий – 25 мм, правий – 10 мм. Для кожного із видів робіт існує рекомендований обсяг з використанням шрифтів текстового редактора Times New Roman розміру 14 з полуторним міжрядковим інтервалом. Абзац – 1,25мм, вирівнювання тексту – по ширині. Нумерація сторінок у верхньому колонтитулі праворуч.

Заголовки структурних частин роботи «ЗМІСТ», «ВСТУП», «РОЗДІЛ», «ВИСНОВКИ», «СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ», «ДОДАТКИ» друкують великими літерами симетрично до набору. Структурні частини зміст, вступ, висновки, список використаної літератури не мають порядкового номера. Звертаємо увагу на те, що всі аркуші, на яких розміщені згадані структурні частини, нумерують звичайним чином. Не можна друкувати: – 1. ВСТУП або – 4. ВИСНОВКИ. Номер розділу ставлять після слова – РОЗДІЛ 1, після номера крапку не ставлять, потім з нового рядка друкують заголовок розділу. Розділи позначаються арабськими цифрами, а параграфи – двома арабськими, перша з них відповідає номеру розділу, друга – номера параграфа.

Заголовки підрозділів (параграфів) друкують маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу. Крапку в кінці заголовка не ставлять. Якщо заголовок складається з двох або більше речень, їх розділяють крапкою. Відстань між назвою розділу та текстом повинна дорівнювати 2-3 інтервалам. Номер підрозділу складається з номера розділу і порядкового номера підрозділу, між якими ставлять крапку. У кінці номера підрозділу повинна стояти крапка, наприклад: – 2.3. (третій підрозділ другого

розділу). Потім у тому ж рядку йде заголовок підрозділу. Забезпеченню наочності та підвищенню рівня сприйняття складних класифікацій, взаємозв'язків між категоріями та результатів аналітичних досліджень сприяє введення у текст роботи різноманітних ілюстрацій, передовсім малюнків та таблиць.

Ілюстрації (фотографії, креслення, схеми, графіки, діаграми, карти) і таблиці необхідно подавати безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на початку наступної сторінки.

Рисунки. Назви ілюстрацій розміщують після їхніх номерів. Ілюстрації позначають словом – Рис.1.2 і нумерують послідовно в межах розділу, за винятком ілюстрацій, поданих у додатках. Номер ілюстрації повинен складатися з номера розділу і порядкового номера ілюстрації, між якими ставиться крапка. Наприклад: Рис. 1.2 (другий рисунок першого розділу). Номер ілюстрації, її назва і пояснювальні підписи розміщують послідовно під ілюстрацією. Підпис під ілюстрацією звичайно має чотири основних елементи:

- найменування графічного сюжету, що позначається скороченим словом;
- порядковий номер ілюстрації, який вказується без знаку «№» арабськими цифрами;
- тематичний заголовок ілюстрації, що містить текст із стислою характеристикою зображеного і обов'язково одиниці вимірювання;
- експлікацію, яка будується так: деталі сюжету позначають цифрами, які виносять у підпис, супроводжуючи їх текстом.

Треба зазначити, що експлікація не замінює загального найменування сюжету, а лише пояснює його.

Не варто оформлювати посилання на ілюстрації як самостійні фрази, в яких лише повторюється те, що міститься у підписі. У тому місці, де викладається тема, пов'язана із ілюстрацією, і де автору потрібно вказати на неї, розміщують посилання у вигляді виразу у круглих дужках – (рис. 1.2).

Обов'язково після назви ілюстрації у квадратних дужках потрібно зазначити номер джерела із списку літератури – [2, с.8], звідки автор його скопіював або на основі якого він його створив: складено на основі [102, с. 5]. Крім цього, це може бути авторська розробка, що теж обов'язково повинно бути зазначено – [авторська розробка].

Номер та назва ілюстрації має бути розміщена по центру, симетрично до малюнку.

При написанні роботи здобувач повинен давати посилання на джерела, матеріали з яких наводяться в науковій роботі або на ідеях і висновках яких розробляються проблеми, питання, вивченню яких присвячена наукова робота. Такі посилання дають змогу відшукати документи і перевірити достовірність відомостей про цитування документа. У разі, якщо літературне джерело мало декілька перевидань, то необхідно посилатися на останнє видання. На більш ранні видання можна посилатися лише в тому разі, коли в них є матеріал, який не включено до останнього видання.

Якщо використовують відомості, матеріали з монографій, оглядових статей, інших джерел з великою кількістю сторінок, тоді в посиланні необхідно точно вказати номери сторінок, ілюстрацій, таблиць, формул з джерела, на яке дано посилання в роботі.

Посилання додаються одразу після закінчення цитати у квадратних дужках, де вказується порядковий номер джерела у списку літератури та відповідна сторінка джерела. *Наприклад, недоліки малого бізнесу А. Маршалл вбачав в тому, що його власник неспроможний охопити загальне становище у своїй галузі чи передбачати майбутнє* [10, с. 367]. За вимогою науковго керівника посилання на використану літературу можуть оформлюватися у вигляді зносок.

При цитуванні текстів з газет, невеликих за обсягом нормативних документів, коли посилаються на джерело в цілому посилання на сторінки не обов'язкове.

Контрольні питання та завдання до Розділу 5

1. Що означає «ми» в науковому тексті: це «множина скромності»? «авторське ми»? «колективна без/відповідальність»? Яку форму викладу – від «я» чи від «ми» – ви оберете для ІНДЗ? курсової роботи? майбутньої дисертації? монографії? Відповідь обґрунтуйте.

2. Назвіть спільні і відмінні риси анотації і відгуку, плану і тез, реферату й есе, статті і конспекту, курсової роботи і дисертації, монографії і автобіографії, заяви і плагіату.

3. Відредагуйте.

Багаточисленний, бувший, у двох словах, виключення, виписка з протоколу, відділ по міжнародним зв'язкам, відзив, внести в список, недивлячись на, заказний лист, заключати угоду, з своєї сторони ми..., кінцеве рішення, командировка, кризисна ситуація, любий.

4. Перевірте знання орфографічних норм сучасної української літературної мови, вставивши потрібні орфограми в поданих словах.

Комп...тентність, д...скр...дитація, ...керувувати, проц...дура, експ...ртиза, об...рунтованість, аудиторс...кий, к...рівни...тво, кар...єра, п...рсонал, суб...єкт, еф...ктивність, сп...цифіка, пр...мірник, зобов...зання, опр...люднення, людино...година, фінансово...господарський, з...ясування, ст...мулювання, р...путація, пі...става, р...нтабельність, л...цензія, альт...рнатива, персп...ктива, кат...горія, бе...посередність.

5. Опрацюйте і законспекуйте питання: членування тексту, рубрикація, абзац; правила набору тексту; оформлення заголовків, підзаголовків, виділення окремих частин тексту дисертації.

6. Оформіть зразок титульної сторінки дисертаційної роботи, прокоментуйте вимоги до оформлення реквізитів, що визначають авторство.

7. Дібравши потрібні прийменники, утворіть стандартні словосполучення.

Працювати ... найм; заслуговувати ... увага; взяти ... основа; взяти ... увага; мати ... увага; відповідно ... закон; згідно ... інструкція; ставити ... мета; мати ... мета; зважати ... обставини.

Рекомендована література

1. Алексеева И. С. Введение в переводоведение. М. : АCADEMIA, 2006. 346 с.
2. Андрієвська Е. Щодо проблеми адекватності автоматичного перекладу юридичних текстів. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2013. Вип. 2. С. 41-48.
3. Артикуца Н. В. Нові підходи до мовної підготовки майбутніх юристів і викладачів права. *Право України*. 1997. № 12. С. 58–60.
4. Артикуца Н. В. Мова права в її функціональних різновидах. Сьогодення українського мовного середовища. Київ : КДУ, 2008. С. 23–32.
5. Биля І. О. До проблеми термінології нормативних правових актів. *Проблеми законності*. Вип. 44. 2000. С. 3–7.
6. Будагов Р. А. Сходства и несходства между родственными языками (Романский лингвистический материал). 2-е изд., доп. М.: Добросвет-2000, 2004.
7. Вискушенко В. А. Фахова мова як об'єкт лінгвістичних досліджень. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://naub.oa.edu.ua/>
8. Городенська К. Культура слова. 2015. №83. С. 132.
9. Деменчук О. В. Лінгвістика чуттєвого сприйняття: динамічні моделі в семантиці перцептивної лексики української, польської та англійської мов. Київ. славіст. ун-т. Рівне : О. Зень, 2014. 385 с.
10. Дерді Е. Т. Словотвірні та структурно-семантичні характеристики англійських юридичних термінів : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04. К., 2003. 21 с.
11. Діденко А. Н. Сучасне діловодство : навч. посібник. 5-те вид. К. : Либідь, 2006. 384 с.
12. Дорда С. В. Про деякі особливі характеристики юридичного дискурсу. *Світогляд – Філософія – Релігія*. 2014. Вип. 5. С. 146– 153.

13. Зібрання діючих міжнародних договорів України : офіційне видання. Міністерство закордонних справ України; за заг. ред. К. І. Грищенка. К. : Право України, 2011. Випуск 2. 678 с.
14. Іванченко Р. Г. Літературне редагування. К. : Вища школа, 1983. 368 с.
15. Ієрінг Рудольф фон. Юридична техніка. М. : Стаут, 2008. 231 с.
16. Карабан В. І. Переклад англійської наукової та технічної літератури: лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі. Ч. 2. Вінниця : Нова книга, 2002. 562 с.
17. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я». К. : Академія, 2001. 233 с.
18. Карпіловська Є., Кочерга О., Мейнарович Є Структурні зміни української наукової термінології протягом двадцятого сторіччя. 2004.
19. Квитко І. С. Термин в научном документе. Львов : Вища шк., 1976. 142 с.
20. Кислюк Л. П. Словотвірна номінація в сучасній українській мові: система – узус – ідіолект: дис... доктора філологічних наук зі спец. 10.02.01 «Українська мова». К., 2018. 616 с
21. Кияк Т. Р. Теорія і практика перекладу (німецька мова). Вінниця : Нова книга, 2006. 586 с.
22. Кияк Т. Р. Компресія інформації як об'єкт лінгвістики фахових мов. *Мовні і концептуальні картини світу*. Вип. 30. 2010. С. 142 – 146.
23. Клименко Н., Карпіловська Є., Кислюк Л. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. К. Видавн. дім Д. Бураго. 2008. 336 с.
24. Коваль Н. Є. Мовні засоби аргументації в юридичному дискурсі (на матеріалі англійських законодавчих та судових документів) : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 германські мови. Одеса, 2007. 20 с.
25. Ковалева К. И. Оригинал и перевод: два лица одного текста. М. : Всероссийский центр переводов, 2001. 160 с.

26. Ковкель Н. Ф. Логика и язык закона. Минск: Право и экономика, 2009. 299 с.
27. Кондратенко Н. В. Лінгвістична експертиза текстів політичної тематики: загальні принципи та прийоми. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Вип. 12. Хмельницький : ФОП Бідюк Є.І., 2017. С. 115–119.
28. Коновченко О. В. Документування міжнародних договірних відносин : навч. посіб. Х. : Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», 2012. 63 с.
29. Лейчик В. М. Терминоведение. Предмет, методы, структура. М. : URSS, 2006. 254 с.
30. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. 3-е изд. М. : Издательство ЛКИ, 2007. 256 с.
31. Міщенко А. Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу: монографія. Вінниця.: Нова книга, 2013. 448 с.
32. Морозова Л. А. Язык и право. Право : сб. учеб. программ. М., 2001. С. 108–114.
33. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови: навч. посібн. з алгоритмічними приписами. 2-ге вид. перероб. та доп. К.: Центр учбової літератури, 2009. 392 с.
34. Осауленко О. І. Композиція правозастосовних актів. *Право і суспільство*. 2010. № 4. С. 19–23.
35. Панько Т. І. Стан і методика перспективи дослідження суспільно-політичної термінології української мови. *Мовознавство*. 1988. №3. С. 3-12.
36. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. Львів: Світ, 1994. 216 с.
37. Піголкін А. С. Мова закону. М. : Юрид. літ., 1990. 192 с.
38. Пономарів О. Д. Культура слова : мовностилістичні поради. 4-те вид., доповн. К. : Либідь, 2011. 272 с.

- 39.Проценко Г. П. Правнича лінгвістика : навч. посіб. К. : ПАЛИВОДА А. В., 2010. 312 с.
40. Пражский лингвистический кружок : сб. статей. Сост.-ред. Н. А. Кондрашов. Москва : Прогресс, 1967. 560 с.
- 41.Селіванова О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики. К. : Фитосоціоцентр, 1999. – 148 с.
- 42.Скакун О. Ф. Актуальні питання термінології законодавства. *Методологічні проблеми правової науки* : матер. міжн. наук. конф. X. : Право, 2003. С. 102–105.
- 43.Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу): монографія. К., 2006. 99 с.
- 44.Стецюк Б. Р. Юридична лексика кримінально-процесуального права періоду Гетьманщини: дис....канд.філол.наук. Запоріжжя, 1998. 185 с.
- 45.Фаріон І. Словотвірні норми в контексті національно-культурних орієнтацій. *Волинь-Житомирщина*. 2003. № 10. С. 250-267. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2003_10_27
- 46.Шепелев А. Н. Язык права как самостоятельный функциональный стиль : автореф. дисс. ... на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства». Н. Новгород, 2002. 14 с.
- 47.Dijk T. van. Discourse and Context. A Sociocognitive Approach. New York. Cambridge University Press, 2008. 267 p.
- 48.Eger S. On the linearity of semantic change: Investigating meaningvariation via dynamic graph models. Proceedings of the 54th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics. Berlin : Association forComputational Linguistics, 2016. P. 52–58.
- 49.Ejov D. Deutsche und russische Gesetzestexte : Vergleichende linguistische Analyse aus dem Familienrecht. Osnabrück : Der Andere Verlag, 2003. 285 p.

50. Eriksen L. Einführung in die Systematik der juristischen Fachsprache. *Juristische Fachsprache. Kongressberichte des 12-th European Symposium on Language for Special Purposes*; hrsg. L. Eriksen, K. Luttermann. Bruxelles, Bressanone, 1999. Munster: LIT Verlag, 2002. S. 1–19.
51. Fuchs-Khakhar Ch. Die Verwaltungssprache zwischen dem Anspruch auf Fachsprachlichkeit und Verständlichkeit: ein Vergleich der Darstellungen dieses Konflikts in der deutschen Verwaltungssprache und die Vorschläge zu einer Bewältigung seit 1958. Tübingen : Stauffenburg, 1987. 199 p.
52. Gumperz J. J. A Postscript : Style and Identity in Interactional. *Style and Social Identities. Alternative Approaches to Linguistic Heterogeneity*. Berlin, New York, 2007. P. 477–501.
53. *Language in the Legal Process*. N. Y.: PalgraveMacmillian Ltd, 2002. 276 p.
54. Levinson C. Presumptive meanings. *The Theory of generalized Conversational Implicature*. Cambridge. Massachussets, London: MII, 2000. 480 p.
55. Moghaddam A. S. A semantic change model for French loan words in Persian. *Acta Linguistica Asiatica*. 2013. Vol. 3. № 2. P. 71–86.
56. Opalek K., Wroblewski J. *Zagadnienia teorii prawa*. Warszawa: PWN, 1969. S. 264.
57. Otto W. Die Paradoxie einer Fachsprache. *Der öffentliche Sprachgebrauch*. Band. II. Stuttgart: Klett-Cotta, 1981. S. 44–57.
58. Plett H. F. *Intertextualities. Intertextuality*. Edited by H. F. Plett. Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1991. P. 3–29.
59. Podlech, A. *Rechtlinguistik*. Grimm, Dieter Hrsg.. *Rechtswissenschaft und Nachbarwissenschaften*. Bd. II, Miinchen: Beck, 1976, S. 105-116.
60. Radden G. *Towards a theory of metonymy. Metonymy in language and thought* / Ed. by K-U. Panther, G. Radden. Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publ., 1999. P. 17–60.
61. Redelbach A., Wronkowska S., Ziembinski Z. *Zarys teorii panstwa i prawa*. Warszawa: Wyd-wo naukowe PWN, 1993. S. 296.

62. Schmidt-Wiegand R. Anwendungsmöglichkeiten und bisherige Anwendung von philologisch-historischen Methoden bei der Erforschung der älteren Rechtssprache/ *Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft*. Berlin : Walter de Gruyter, 1997. Teilband 1. P. 277–283.
63. Shabliy O. Rechtsübersetzung in modernen Rechtsordnungen und kulturen: Herausforderungen bei der deutsch-ukrainischen Übermittlung rechtlicher Inhalte (нім. м.). Юридичний переклад у сучасних правових системах та культурах: Проблеми німецько-українського юридичного перекладу. *Translationswissenschaftlicher Nachwuchs forscht* (Forum Translationswissenschaft 17). 2012. P.71–88.

Науково-методичне видання

І.В. Царьова

Мова і термінологія
наукових досліджень
у юриспруденції

Українською мовою

Видано в авторській редакції

Відповідальний за випуск В.Л. Головань

Підписано до друку 02.12.2019. Формат 60x84/16

Папір друкарський

Друк різнографічний. Гарнітура Times New Romans

Ум. друк. арк. 6, 45. Обл. – вид. арк. 7, 85

Тираж 300 прим. Зам. № 1505

Видавництво «Інновація»

49006, м. Дніпро, вул. В. Антоновича, 70

Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру

ДК № 1761 від 22.04.2004 р.

e-mail: gallereyaplus@gmail.com